

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

**УЛОГА И ЗНАЧАЈ ПОЈЕДИНЦА
У СИСТЕМУ БЕЗБЕДНОСТИ
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ 1944. И 1966. ГОДИНЕ**

ДИПЛОМСКИ РАД

МЕНТОР:

др Зоран Кековић,
Редовни професор

КАНДИДАТ:

Александар Костић

Београд, 2020. година

**У ЗНАК СЕЋАЊА НА
МАТА М. РАДУЛОВИЋА
(1921–1996)**

Садржај:

Увод.....	4
1. Систем безбедности као концепт.....	5
2. Развој система безбедности у социјалистичкој Југославији.....	6
2.1 Улога и значај Народноослободилачке борбе за стварање система безбедности у социјалистичкој Југославији.....	7
2.2 Послератне тенденције развоја система безбедности социјалистичке Југославије	10
3. Идеолошки концепт и функционисање система безбедности социјалистичке Југославије у корелацији са политичким системом	13
4. Појединац у систему безбедности социјалистичке Југославије.....	15
5. Александар Ранковић.....	17
5.1 Револуционарна активност (1924–1944).....	18
5.2 Друштвено-политичка активност (1944–1966).....	22
5.3 Брионски пленум и каснији период (1966–1983).....	28
5.3.1 Ранковићева сахрана и „Лека“ у очима народа	37
5.4 Паралела између Брионског пленума и Осме седнице – Сличност између Александра Ранковића и Драгише Павловића	39
6. Слободан Пенезић.....	42
6.1 Револуционарна активност (1937–1944).....	42
6.2 Друштвено-политичка активност (1944–1964).....	47
6.3 Погибија и мит о „Крцуну“.....	52
7. Однос Александра Ранковића и Слободана Пенезића са Јосипом Брозом Титом.....	55
8. Улога Брионског пленума и децентрализација система безбедности као узрочник друштвено-политичких збивања у социјалистичкој Југославији (1966–1992).....	58
9. Поглед из данашње перспективе на систем безбедности социјалистичке Југославије и његову трансформацију у времену демократских промена.....	62
Закључак.....	65
Литература.....	67

УВОД

Систем безбедности једне државе један је од најважнијих шрафова у композицији званој друштвени систем. Без нормалног и успешног функционисања система безбедности држава не може да рачуна на заштиту виталних вредности које је сама прокламовала, те основне вредности које чине једну државу и њено друштво бивају угрожене и опстанак се доводи у питање. Да се то не би догодило, неопходно је адекватном нормативном регулативом обезбедити претпоставку његове ефикасности, уз адекватне људске и материјалне ресурсе и потенцијале који ће бити у служби заштите друштва и државе. Карактеристика је свих друштава, и развијених и мање развијених, уз незанемарљив историјски карактер и димензију његове концептуалности.

У оквиру овог дипломског рада, акценат ће бити стављен на систем безбедности Друге – социјалистичке – Југославије, конкретно за период од 1944. до 1966. године, као и значај који је за тај систем у тадашњој друштвено-политичкој свакодневници имао један човек на врху пирамиде.

У нашем случају, два примера ће бити споменута. С једне стране говорићемо о првом начелнику Одељења за заштиту народа (ОЗНА), другом министру унутрашњих послова ФНР Југославије и првом потпредседнику СФР Југославије – Александру Ранковићу. С друге стране, готово је немогуће избећи тематску анализу лика и дела Слободана Пенезића. За разлику од Ранковића, Пенезић је био више републички него савезни руководиоца. Обојица су људи који су оставили печат у историји Југославије и Србије, не само из угла значаја за систем безбедности, већ и као личности од националног значаја. У том циљу, бавићемо се и њиховим политичким животом, као и о статусу који су уживали у народу, придржавајући се академских оквира самог рада.

Наравно, претходно ћемо видети која је веза између идеолошке опредељености и успостављања система безбедности у социјалистичкој Југославији, који се развијао под утицајем Комунистичке партије Југославије (КПЈ), тада још увек у добрим односима са Совјетским Савезом, а неминован је и осврт на период распада те државе 1992. године, укључујући и ретроспективу трансформације система безбедности наше државе у светлу демократских промена од краја Хладног рата.

У оквиру закључних разматрања биће дата опширнија рекапитулација самог рада, праћена евентуалним додатним појашњењима, уз образложење због чега је и дошло до анализе овакве теме за потребе једног дипломског рада, односно из којег је разлога важно да у времену када се незадрживо иде напред, повремено осврнемо иза себе и покушамо да у историји и помало заборављеним временима и искуствима извучемо нешто добро, нешто на чему се може градити будућност нашег друштва, чији ће јак систем безбедности бити несумњиви темељ.

1. СИСТЕМ БЕЗБЕДНОСТИ КАО КОНЦЕПТ

Како би се квалитетније бавили темом нашег рада, најпре треба да дефинишемо сам појам концепта система безбедности. Сам систем безбедности треба да буде посматран кроз призму једне сложене, комплексне, али уређене целине коју сачињавају бројни елементи и чиниоци – од људских делатности, преко техничких и материјалних потенцијала и ресурса, које усмерава одређена политика како би се остварио циљ безбедности. Како један друштвени систем чини више целина и система, систем безбедности треба на основу његових карактеристика третирати као сложен, отворен, динамичан и детерминистички систем (Кековић, Димитријевић, 2017: 59, према Савић, 2000: 25).

Овом приликом нећемо ићи у детаљнију анализу тих карактеристика појединачно, али ћемо се у наставку поглавља фокусирати на ту његову сложеност и динамичност. Наиме, безбедност је таква да се тешко може изучити у потпуности, због свог константног ширења и све израженијим безбедносним изазовима, ризицима и претњама. Оно са чиме се човечанство данас суочава јесте читав један нови корпус претњи које у времену Хладног рата, времена које наше тема у великој мери покрива, нису биле изражене. То довољно говори и иде у прилог потреби динамичности и адаптивности система на нове спољне, али и унутрашње околности, којима се систем безбедности треба прилагодити.

Узимајући у обзир историјску димензију, сасвим сигурно да је и то време Хладног рата донела неке промене у односу на време које му је претходило. Практична концепција система безбедности мора да се, како смо већ истакли, прилагоди тим условима, и да синтезом људским и материјалних капацитета и потенцијала обезбеди заштиту виталних вредности друштва и државе.

Међутим, оно што такође морамо да имамо у виду јесте све израженији тај „глобални“ карактер, јер ипак живимо у времену глобализације. То је довело и до „преливања“ безбедности са националног карактера на међународни, и један систем безбедности да би био ефикасан, не би требало да брине само о безбедности сопственог друштва и државе, већ и да даје константан допринос унапређењу међународне безбедности, односно оних оних вредности које су карактеристика међународне заједнице и које су државе на једном наднационалном нивоу прокламовале, а у које, између осталих, спадају и међународни мир и безбедност, међународно право, међународна права и слично (Кековић, Димитријевић, 2017: 37).

Нећемо улазити у елаборацију тих начина унапређења, али уколико узмемо у обзир нашу тему, онда систем безбедности једне социјалистичке државе у времену Хладног рата, када су доминирали војни изазови, ризици и претње, дао свој допринос у заштити и националне, али и глобалне безбедности – социјалистичка

Југославија је била један од оснивача и покретача Покрета несврстаних. У наставку ћемо се бавити развојем система безбедности у социјалистичкој Југославији, улогом и значајем Народноослободилачке борбе у креирању система безбедности, његове послератне тенденције у том државном уређењу, као и идеолошког концепта политичког система, који је био од великог утицаја на, не само конципирање тадашњег система безбедности, већ и на његово функционисање.

2. РАЗВОЈ СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Проблематика развоја система безбедности у социјалистичкој Југославији је област којој се генерално посвећује много пажње у овом контексту, из разлога што је на темељима овог система безбедности базирана основа функционалности система безбедности Републике Србије (Кековић, Димитријевић, 2017: 75).

Након што је Краљевина Југославија капитулирала у Априлском рату 1941. године и након што су тог лета почели да се оснивају први партизански одреди, јавила се потреба и за успостављањем активности које се могу подвести под безбедносно-обавештајну делатност. Та делатност обављала се у војним оквирима, те су и првобитни органи безбедности деловали у складу са војним принципима (Кековић, Димитријевић, 2017: 79). Тако је и било до 1952. године, када је дошло до демилитаризације Управе државне безбедности. Сам Александар Ранковић је говорио о томе и јавно, објавивши чак и реферат у „Борби“ на тему „Превозићење Управе државне безбедности на цивилну формацију“ (Димитријевић, 2020: 151). Препозната је потреба да органи безбедности који су у времену револуције и Народноослободилачког рата имали војни карактер, на страну Контраобавештајна служба која је остала као војна служба безбедности, почну да стичу нови карактер, како би, према речима Ранковића *„постали још способнији орган за одбрану социјализма, социјалистичке демократије и независности наше земље“* (Димитријевић, 2020: 152).

Но, међутим, ваља се осврнути на саме почетке формирања служби безбедности социјалистичке Југославије. Иако знамо да је Одељење за заштиту народа основано 13. маја 1944. године, у периоду од 1941. године деловала су и нека друга тела која су била претеча ОЗНА. Наиме, већ од времена када се устројила Ужичка република, створена је Комисија за борбу против пете колоне, која је деловала на подручју три округа: Ужичког, Чачанског и Ваљевског. Комисија се састојала из два одељења, једно које је било истражно и друго, које је било теренско одељење. Истражно одељење је у свом пољу рада имало три задужења. Прво се односило на стварање обавештајне мреже, друго на вођење истрага и треће које се огледало у откривању

агената. Теренско је, с друге стране радило на обезбеђивању затвора за оне против којих су се истраге водиле и који би бивали ухапшени, а такође су и они стварали мреже обавештајних агената за рад на терену. Неопходно је истаћи чињеницу да су овој Комисији могли да приступе само чланови Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) и КПЈ (Николић, 2016: 14–15, према Ђорђевић, 1986: 158).

Како смо већ навели раније у овом поглављу, систем безбедности социјалистичке Југославије важан је из разлога што се на њему темеље функционалности актуелног система безбедности наше земље, што довољно говори у прилог тези да је овој теми потребно посветити више научно-истраживачке пажње, а у циљу бољег разумевања данашњих околности његовог организовања и различитости у односу на време у којем је установљаван. У наставку ћемо се више бавити улогом Народноослободилачке борбе (НОБ) и Комунистичке партије Југославије у формирању органа безбедности, што смо у овом поглављу тек загревали и приказати зашто је идеолошка концепција политичког система била толико важна и круцијална, да кажемо, у обликовању апарата система безбедности социјалистичке Југославије, као и оних који су њиме управљали, а на којима је главно светло овог дипломског рада и њиховог друштвено-политичког ангажмана.

2.1 Улога и значај Народноослободилачке борбе за стварање система безбедности у социјалистичкој Југославији

Као што смо у претходном поглављу најавили, акценат ћемо ставити на улогу Народноослободилачке борбе у формирању органа безбедности који ће чинити систем безбедности будуће државе, социјалистичке Југославије. Наравно, уколико би се темељно тиме бавили, утрошили би комплетан простор намењен дипломском раду само на ову област, тако да ћемо се фокусирати на оне најважније сегменте.

Најпре, оно што мора да буде јасно јесте чињеница која се не сме занемарити, а то је да је Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ; неколико пута у току рата је мењала назив, ми ћемо користити овај) од стране света препозната као легитимна осовина борбе против фашистичког непријатеља на овим просторима. Ипак, док се то 1943. године није десило, НОВЈ се сусретала са бројним проблемима које су борба против окупатора и револуција пред њу поставиле. Још 26. септембра 1941. године, на војно-политичком саветовању у Столицама, дошло се до закључка да је безбедносне и обавештајне послове неопходно институционализовати (Матић, 1983: 87). Већ смо истакли Комисију за борбу против пете колоне, која је настала као резултат првих настојања руководства КПЈ и НОВЈ да у партизанским одредима дође до стварања обавештајне службе за обављање разних задатака, од мобилизације домаћих патриота у редове партизанских одреда, преко обрачуна са домаћим издајницима, тзв. „петоколонашима“, и свакако, оно што је доминантна

делатност када је у питању обавештајни рад, а то је прикупљање података о непријатељу, његовим намерама, борбеној готовости, војним формацијама и томе слично (Николић, 2016: 14).

С обзиром на то какав је концепт саме Народноослободилачке борбе био, као и то шта је социјалистичка револуција од њених виновника очекивала, систем безбедности државе која је још увек била под окупацијом највећим својим делом, развијао се народном духу оружане борбе, која је представљала једини начин директног обрачуна са непријатељима народа (Кековић, Димитријевић, 2017: 80, према Грубишић и др., 1986: 11).

Година која је од значаја за нас и нашу тему свакако јесте 1942. Како је борба постајала све јача и како су прилике ишле на руку идеји успостављања народне власти, тако се створила потреба да и тај безбедносни сегмент, односно обавештајни, поприми један јединственији и специјализованији облик. Генерални секретар КПЈ и Врховни командант НОВЈ, Јосип Броз Тито, другог је децембра 1942. године издао наређење да се створи обавештајна служба на нивоу читаве Југославије. Он је, наиме, ту наредбу оправдао тезом како је, парафразираћемо, један од предуслова за успех Народноослободилачке борбе у томе да се познаје стање код непријатеља и његових намера, као и то да се непријатељу онемогући увид у сопствене намере и персонално-материјално-техничко стање (Николић, 2016: 15, према Тито, 1982: 234). Сами задаци у остварењу тих идеја нису били нимало лаки и изискивали су ангажман полетних партизана и партизанки, кадрих за испуњење тешких задатака, мада није било ни страно да се ангажују и неки други људи за извесну материјалну награду и помоћ (Николић, 2016: 17), што одлично приказује да су ови органи заиста били организовани као обавештајне службе које, користећи се агентурним методом, врбују за своје потребе и оне које раде из заноса и патриотских побуда и оне који се ангажују из материјалних разлога.

Није зторег у кратким цртама приказати организациону шему тих органа, која се састојала из три дела. Први део се састојао у раду обавештајних центара, подцентара и помоћних органа на ослобођеној и неослобођеној територији, са две секције, за обавештавање и контрашпијунажу. Други део је представљала обавештајна служба, односно службе при оперативним и мобилним јединицама НОВЈ, и трећи део који је заснован на самом обавештајном раду, дакле прикупљању података, од којих су се најважнији подаци односили на материјално стање којим је непријатељ располагао, као и њихову борбену готовост. Међутим, није све само било у томе, требало је послушквати и стање у народу, степен морално-политичког васпитања, каква су размишљања народа о могућим исходима рата и томе слично (Николић, 2016: 15–16).

Године 1943. задатке Комисије за борбу против пете колоне преузео је Одсек за заштиту народа при Врховном штабу НОВ и ПОЈ (у овом случају користимо конкретан назив Војске). Значај Одсека огледа се у томе што се његовим формирањем раздвајају по први пут обавештајна од контраобавештајне, односно

безбедносне функције. Наиме, у оквирима оперативног дела штаба корпуса остао је обавештајни одсек, док се овај други, дакле за заштиту народа, формирао при корпусној војној области (Кековић, Димитријевић, 2017: 81).

Период од 1942. до 1944. године пратила су такође и бројне нормативне регулативе, као што су донете уредбе и упутства која су се тичала организационе структуре и основних задатака обавештајне службе, о саслушавању заробљеника, о чувању војне тајне, о војним судовима, о важности заплене докумената као извора података о непријатељу (Кековић, Димитријевић, 2017: 80–81).

Уочи операције „Коњићев скок“ или тога што је у историји остало упамћено као Десант на Дрвар, уједно и последњег покушаја елиминације руководства народног устанка у Југославији (Зечевић, 1994: 119) пролећа 1944. године, тачније 13. маја, формирано је Одељење за заштиту народа – ОЗНА. Лингвистички стручњаци би вероватно скренули пажњу да је ОЗН правилније, односно исправно, међутим узимајући у обзир чувену крилатицу „ОЗНА све дозна“, ми ћемо се користити скраћеницом ОЗНА.

Остало је запамћено да је Одељење за заштиту народа у систему безбедности била важан, ако не и најважнији, ослонац друштвено-политичког система социјалистичке Југославије. Од самог почетка на челу савезне Озне се налазио Александар Ранковић (Димитријевић, 2020: 75), док је Слободан Пенезић преузео дужност начелника Озне за Србију јуна 1944. године на Вису, након што је рехабилитован за одговорност Пријепољске трагедије (Матић, 1983: 169).

Након што је Јосип Броз Тито као председник Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) и повереник (министар) за народну одбрану издао упутство о организационој структури Озне, њом су предвиђена три главна задатка:

- 1) организација обавештајне делатности према иностранству, али и на неослобођеној територији, како према окупатору, тако и према колаборационистима;
- 2) контраобавештајна заштита ослобођене територије, кроз откривање страних агената, обавештајних служби и окупатора, али и колаборациониста, и напослетку супротстављање деловању унутрашњег непријатеља свих категорија;
- 3) контраобавештајна заштита оружаних снага (Матић, 1983: 169).

Организационо конституисање Озне је извршено на дан 31. октобра 1944. године, у Палати Озне (Димитријевић, 2020: 86). Одељење за заштиту народа је било подељено најпре у четири одсека, а затим су формирана још два, све док у зиму 1946. године није расформирана ОЗНА, а од њеног првог, другог, петог, шестог и дела четвртог одсека оформљена Управа државне безбедности (УДБА) (Кековић, Димитријевић, 2017: 82), док је од трећег одсека настала Контраобавештајна служба, која ће у блиској будућности постати Управа безбедности Југословенске народне армије (ЈНА) (преузето са http://www.vba.mod.gov.rs/IV_faza.html, 26.02.2020, 14:00h).

Такође, од 15. августа 1944. постојао је Корпус народне одбране Југославије (КНОЈ), оперативни орган Озне. Први командант је био генерал-мајор Јован Вукотић, док је функцију његовог заменика обављао потпуковник Никола Љубичић (Николић, 2016: 49), касније генерал-армије ЈНА и Савезни секретар за народну одбрану СФРЈ од 1967. до 1982. године. Ово је важно знати с обзиром на то да је ОЗНА деловала у оквиру Повереништва за народну одбрану, односно Министарства за народну одбрану, а одсеци на које је била подељена били су опредељени, редом, на обавештајни, затим контраобавештајни на ослобођеној територији, потом контраобавештајство у војсци, па статистика и техника, и онда пети и шести одсек који се формирају с почетком 1945. године, а баве се, редом, откривањем и супротстављањем страним службама и контраобавештајном заштитом саобраћајних објеката и установа у земљи (Кековић, Димитријевић, 2017: 81).

Послератне тенденције развоја система безбедности социјалистичке Југославије и један буран период, пре свега из политичког угла посматрано, предмет су даље разраде теме, пре него што се конкретизује сама тема нашег дипломског рада, а то је појединач у систему безбедности те државе.

2.2 Послератне тенденције развоја система безбедности социјалистичке Југославије

Године одмах након завршетка Другог светског рата, и у Југославији и у свету уопште, биле су веома тешке и напете. Требало је обновити све оно што је у претходних шест година порушено, четири у Југославији. Политичке прилике су биле такве да је установљена прелазна држава, тзв. Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ) (Зечевић, 1994: 120), све док се 29. новембра 1945. није на Уставотворној скупштини успоставила Федеративна Народна Република Југославија – ФНРЈ, која је свој први Устав добила 31. јануара 1946. године, којим су органи безбедности и реорганизовани (Кековић, Димитријевић, 2017: 82).

Бројни проблеми су пратили стварање нове државе. Да би органи безбедности могли успешно да се носе са свим изазовима, ризицима и претњама које су новонастале околности изнедриле, била је неопходна адекватна методологија рада и организација тих органа. Како су политичке прилике креиране по узору на совјетске, тако је било и са органима безбедности. Конкретно, представници совјетске државне безбедности (НКГБ) и ГРУ, војнообавештајне службе Генералштаба Црвене армије, дали су свој допринос у развоју органа безбедности у Југославији. Обезбеђено је и школовање припадника Озне у Совјетском Савезу, а официри НКГБ-а су се налазили и на саветничким позицијама у републичким одељењима и савезној Озни све док није реорганизована у Управу државне безбедности 1946, а лица која су заузимала те саветничке функције углавном су била виших чинова, попут пуковника НКГБ-а

Тимофејева, Мељникова и Орлова (Николић, 2016: 28, према Ђорђевић, 1986: 347). Штавише, према речима Светислава Стефановића, високог функционера у редовима безбедности Југославије од самих почетака, пуковник НКГБ-а Тимофејев је био човек који је и донео организациону шему рада, мада се она мењала већ након споменутог дешавања у Дрвару, јер није стопостотно одговарала приликама које су биле у Југославији (Николић, 2016: 30, према Лопушина, 1997: 39). Кад је посреди малопре споменуто школовање официра Озне у Совјетском Савезу, треба напоменути да су на курсевима у Москви стицали знања о историји обавештајних служби, базична методолошка знања, нарочито по питању истрага, а напоследку су сазнали доста и о немачкој обавештајној служби. Најважнији метод почивао је на принципу тзв. „покривања“, што је подразумевало да је на десет грађана неопходан један повереник Озне, и да у свим радним организацијама, постројењима, установама и министарствима треба поставити по једног агента (Матић, 1983: 188–189).

Кад говоримо о проблемима са којима се власт у Југославији сусретала, поприличну тежину у новоствореној социјалистичкој Југославији имали су проблеми везани за остатке непријатељских војних формација. Неки, попут Недићеве Српске државне страже (СДС) и Љотићевог Српског добровољачког корпуса (СДК) су успели да се одређеним делом извуку са територија Југославије и побегну преко границе, што је карактеристика и мањег броја оних који су се борили на страни усташа и домобрана Независне Државе Хрватске (Зечевић, 1994: 126), а који су своје уточиште пронашли у Аустрији, што важи и за одређени број припадника Беле и Плаве гарде у Словенији. Наравно, било је и оних који се нису успели са фашистичким снагама повући са територије Југославије у иностранство, и то првенствено важи за припаднике балистичких снага, које су се расуле по простору Косова и Метохије, Македоније и Црне Горе, али и четничких формација, окупљене око њихове Врховне команде и Националног комитета Драже Михаиловића (Радуловић, 1965: 5). Територије на којима су проналазили уточиште углавном су биле територије око тромеђе Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине (Радуловић, 1965: 6).

Терет борбе против њих пао је на младе органе безбедности у Југославији – Озну, њен оперативни орган, јединице Кноја, и Народну милицију (Радуловић, 1965: 7). Проблематика се тицала контрареволуционарних тежњи које су ове групе имале, притом се уздајући у помоћ из иностранства у остварењу својих намера, највише оличеној у југословенској квислиншкој емиграцији. Та помоћ се огледала у добијању оружја, диверзантско-терористичког материјала, а није било страно ни убацивање диверзаната из иностранства, за разне облике деловања – од пропаганде па до злочина против народа и државе (Радуловић, 1965: 7). Борба са контрареволуционарним одметничким групама трајала је пуних дванаест година, све док лета 1957. није ликвидирана и последња, на челу са четничким одметником Владимиром Шипчићем, који је, тешко рањен, извршио самоубиство (Радуловић, 1965: 260–262). Из времена те борбе остао је упамћен и догађај на Мајевици, 1946. године, када је командант батаљона 2. бригаде Кноја, Бранко Стојановић – 1953.

године проглашен за народног хероја Југославије – по дубоком снегу јануара те године тридесетак километара предводио потеру за четничким војводом Радивојем Керовићем, и уз честу размену ватре, сустигао га и ликвидирао (преузето са http://www.znaci.net/00001/10_247.htm, 26.02.2020, 14:50h).

Како је Александар Ранковић истицао, а како смо и ми већ у овом дипломском раду навели, новим околностима је требало прилагодити и систем безбедности, превасходно органе безбедности који га чине, а то је између осталог значило и да ће се Управа државне безбедности издвојити из војног устројства и постати цивилна формација. То се и десило, али су војна хијерархија и чиновници остали као пракса све до коначне демилитаризације 1952. године. Међутим, већ од 1946. године, уз Управу државне безбедности, у оквиру Министарства унутрашњих послова на чијем челу је Александар Ранковић заменио Владу Зечевића (Димитријевић, 2020: 118), налазиле су се Управа јавне безбедности и Управа народне милиције, за коју је посебно важан Закон о народној милицији из децембра месеца 1946. године, чиме је Народна милиција окарактерисана, према речима Ранковића „установа коју је сам народ створио ради одбране извојеваних демократских тековина“ (Димитријевић, 2020: 118).

Централа савезне Удбе је усмеравала рад према републичким министарствима унутрашњих послова, док су у оквиру републичких министарстава (касније секретаријата) постојали органи Удбе, а такође су постојала среска опуномоћства (Кековић, Димитријевић, 2017: 82).

Када је у питању Управа државне безбедности, подељена је у осам одељења:

- 1) Одељење за обавештајни рад усмерено ка иностранству;
- 2) Одељење за сузбијање делатности унутрашњег непријатеља;
- 3) Одељење за контраобавештајне послове, откривање агентурне мреже страних обавештајних служби у Југославији итд;
- 4) Одељење за послове везе и евиденције;
- 5) Одељење за материјално-техничко обезбеђење и финансијско пословање;
- 6) Одељење за послове агентурне, тј. контраобавештајне и физичке заштите највиших државних и партијских функционера;
- 7) Одељење за криптографску заштиту и шифровање докумената;
- 8) Одељење за кадрове (Кековић, Димитријевић, 2017: 82–83, према Милошевић, 2011: 28).

Александар Ранковић је био централна фигура у организационој структури и функционисању савезне Удбе. Међутим, оно што истичемо као чињеницу, а што може и да се доведе у везу са Брионским пленумом јесте то да и поред тог централистичког положаја у систему безбедносно-обавештајног апарата земље, Ранковић није имао толики утицај на хрватске и словеначке службе, и док словеначка служба није све до времена после Другог светског рата имала имала практично никакву везу са остатком Озне, у НР Хрватској знатан утицај је

остваривао Иван Крајачић, у то време тамошњи министар унутрашњих послова (Димитријевић, 2020: 118–119), о којем ће у наредном делу дипломског рада бити више речи. Крајачић је, према наводима Титовог биографа Владимира Дедијера, био резидент НКВД-а за Балкан (Николић, 2016: 18).

3. ИДЕОЛОШКИ КОНЦЕПТ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У КОРЕЛАЦИЈИ СА ПОЛИТИЧКИМ СИСТЕМОМ

Победа Југославије у Другом светском рату на вишем нивоу, односно превага социјалистичке народне радничке револуције у ужем контексту посматрано, значили су да ће држава с једним новим државним уређењем заменити стару, Прву Југославију. Република је заменила монархију, и успостављена је нова власт на челу са КПЈ. Руководство КПЈ је градило спољно-политичке односе са, разумљиво, Совјетским Савезом, са којим је у априлу 1945. године, док је рат још увек трајао, и као ДФ Југославија, потписала Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи. Такви уговори су у наредне две године потписане и са остатком земаља источног лагера, које ће чинити алијансу познату, од 1955. до 1991. године, као Варшавски пакт (Зечевић, 1994: 123).

Проблем настаје када полако почиње да заоштрава ситуација између Запада и Истока. Познат је пример Џорџа Фроста Кенана, америчког дипломате, који говори о совјетским империјалистичким тенденцијама (Ејдус, 2012: 56). Социјалистичка Југославија с једне стране покушава да задржи добре односе са западним земљама, на челу са Сједињеним Америчким Државама, док с друге стране, у Совјетском Савезу има најпоузданијег партнера, и на крају крајева државу која је била уточиште бројним комунистичким делатницима Југославије по доношењу Обзване, и нарочито у времену након завођења Шестојануарске диктатуре. Прилике су се додатно заоштриле чињеницом да је Југославија позиционирана у сред климе неповерења, што од стране Американаца, што од стране Совјета према југословенским политичким одлукама и тенденцијама (Зечевић, 1994: 123).

Неповољан спољно-политички положај у тим условима, уз већ споменуте претње унутрашњој безбедности од стране заосталих непријатељских одметничких група, поставиле су државу пред озбиљан изазов. Притисак који је Запад вршио на Југославију имао је упориште у њеном политичком систему, и одређености ка совјетском блоку, био је све јачи и држава је економски много трпела (Зечевић, 1994: 124), довољно је навести пример задржавања југословенских златних резерви Народне банке од стране Сједињених Америчких Држава (Матић, 1983: 1982).

Деловање органа безбедности строго је било у корелацији са актуелним политичким системом, који је радио на томе да у тешким друштвено-економским условима подигне ратом разорену земљу. Носилац тог система је била КПЈ, чије се бројчано стање кроз рат мењало, јер је велики број чланова Партије погинуо током Народноослободилачког рата, а број чланова Партије који су преживели рат износио је 141.000. Све ово наводимо, из разлога што је важно да се напомене да је КПЈ била та на којој је почивала обнова земље, с обзиром да је политички систем у земљи био једнопартијски. Замишљено је да држава крене у привредном смислу напред захваљујући плановима у трајању од пет година, којима је пројектовано да држава стане раме уз раме са развијеним државама (Матић, 1983: 185).

У условима константне претње контрареволуционарним елементима, јасно је да је улога органа безбедности била, како смо већ истакли, велика. Огледало тога јесте и чињеница која каже да је у оквиру Озне, по наређењу Александра Ранковића, образована посебна Комисија за кадрове, 08. октобра 1945. године. Образложење формирања Комисије базирало се на потреби за чистим и провереним кадровима Озне, који су и у моралном и у политичком смислу исправно усмерени, доказани у борбама Народноослободилачког рата (НОР) и спремни за одбрану тековина социјалистичке револуције (Димитријевић, 2020: 109).

Чак и Милован Ђилас, уз Влада Дапчевића најпознатији политички дисидент из времена социјалистичке Југославије, пре тога истакнути државни и партијски функционер, сведочи да су у органе безбедности Југославије у првим послератним годинама бирани *„најревноснији, најбољи, најбескомпромиснији комунисти“* (Димитријевић, 2020: 119).

Година 1948. је година када је Југославија доживела још један тежак ударац, ушавши у директан политички сукоб са Совјетским Савезом. Према речима Јосипа Броза Тита, разлози за прве искре неповерења су се јавиле још 1947. године, због, како су Совјети навели, непријатељскога става Југославије према њиховим стручњацима овде (Штаубрингер, 1976: 34). Свакако, радило се и о војним и о безбедносним стручњацима, што је важно за тему нашег рада. Политичко анатемисање КПЈ од стране Совјета имало је бројне оптужбе на рачун наше Партије, а понајвише се критиковало *„антисовјетско расположење и атмосфера, недемократичност у друштвено-политичком животу, срастање капитализма у социјализам по питању привредног живота“* и томе слично (Штаубрингер, 1976: 36). Пети конгрес КПЈ, одржан јула 1948. године, кључан је у креирању политике КПЈ, када је изабран нови Централни комитет Партије, који је одрично (карактер историјског Не) одговорио на оптужбе Совјетског Савеза и изабрао сопствени пут у социјализам (Штаубрингер, 1976: 37–46). Свакако да је то отворило нове претње држави, и њеној спољној и унутрашњој безбедности, где је висока будност била и Оружаних снага ФНРЈ, али и наравно органа безбедности који су се старали о њеној унутрашњој безбедности, с обзиром да је агресивна емиграција, нарочито усташка, задовољно дочекала нападе на југословенску власт (Штаубрингер, 1976: 41).

Тематика око кризе Информбироа превазилази квантитативне капацитете нашег дипломског рада, јер би овој теми могли посветити посебан рад, те ћемо се фокусирати на један од разлога сукоба, а он се тицао совјетског става да је Управа државне безбедности та која је КПЈ ставила под своју контролу (Димитријевић, 2020: 133). Ранковић је то негирао и представљао је главног организатора отпора совјетским обавештајним службама, чији су носиоци били Управа државне безбедности и Контраобавештајна служба (КОС) (Димитријевић, 2020: 135–137).

4. ПОЈЕДИНАЦ У СИСТЕМУ БЕЗБЕДНОСТИ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

С обзиром на то да смо кроз претходна поглавља дефинисали сам концепт система безбедности, а потом га прилагодили политичком систему социјалистичке Југославије, полако фокус пребацујемо на главни сегмент нашег дипломског рада, а то је улога појединца у том систему безбедности, акцентујући период између 1944. и 1966. године.

Под самим појмом појединац, мада би неки помислили, немамо у виду доживотног председника СФРЈ, Јосипа Броза Тита. Председник Тито је био формално значајан (у професионалном смислу формално; свакако да су његова председничка функција, нарочито након 1971. године, када се налазио на челу Председништва СФРЈ које је имало специфично место у сфери безбедности (Кековић, Димитријевић, 2017: 78), уз култни статус у народу гарантовали ауторитет). Наравно, када је Тито у питању, ваља напоменути да је до 1953. године обављао функцију министра народне одбране, што је у контексту безбедности и одбране земље најформалнија позиција коју је заузимао, уз ону Врховног команданта Оружаних снага ФНРЈ/СФРЈ, мада је, према речима Милована Ђиласа, „Тито преко Ивана Крајачића контролисао унутрашње послове у НР Хрватској“ и да је „Крајачић само формално био под Ранковићем, а фактички под Титом“ (Димитријевић, 2020: 119).

Ипак, сама природа тадашњег политичког система била је таква да је један човек имао велику контролу. То није случај само са Југославијом. Тако је било и са земљама Источне Европе које су припадале Варшавском пакту.

Еклатантан је пример Немачке Демократске Републике и њеног Министарства за државну безбедност, скраћено Штазија. На челу Штазија се тридесет и две године (1957–1989), практично до пада Берлинског зида, налазио један човек – Ерих Милке (преузето са http://shieldandword.mozohin.ru/soyuznik/DDR/personnel/mielke_e.htm, 04.03.2020, 15:28h). Или чињеница да је спољну обавештајну службу Штазија такође више од тридесет година (1955–1986) водио један човек – Маркус Волф (преузето са http://shieldandword.mozohin.ru/soyuznik/DDR/personnel/wolf_m.htm, 04.03.2020, 15:30h).

Према томе, иако Југославија није припадала Источном блоку, већ је одабрала сопствени пут у отелотворењу социјалистичке мисли, суштина је била. Питање које се поставља је да ли је то исправан концепт?

По улози коју је конкретно Александар Ранковић имао у времену кризе Информбироа када је био координатор обрачуна са совјетским обавештајним мрежама у Југославији, видимо колики је он значај имао, док ако узмемо у обзир деловање Слободана Пенезића, у том истом периоду, видећемо колико су њихове појаве као руководиоца изазивале поштовања и колики су ауторитет уживали међу својим официрима.

Иако ћемо једно читаво поглавље посветити тој теми, ваља истаћи неке чињенице. Брионски пленум из 1966. године, након којег је Управа државне безбедности (УДБА) реорганизована, показао се као лош потез, и из политичког и из безбедносно-професионалног угла посматрано. Разлози леже у чињеници што се реорганизована и „модернизована“ Служба државне безбедности (СДБ), без контроле човека који их је све обједињавао, показала неспремном за бројне неповољне догађаје који су се у годинама до распада државе низали један за другим, и један по један, полако, дестабилизовали систем, не само безбедности, већ и комплетне државе. Наравно, ирационално би било очекивати да је тај један човек могао до дубоке старости или чак до смрти вршити контролу и обављати тако озбиљан и одговоран посао.

Било како било, Александар Ранковић је био човек чија су харизма и ауторитет чинили да се у њему на најбољи начин огледа значај једног човека, једног лидера, за било који систем, не само за систем безбедности, у овом појединачном случају.

Иако ће и о Брионском пленуму и Александру Ранковићу у наставку бити више речи, непобитна је чињеница да је тај догађај пример класичног политичког потеза који је директно угрозио безбедност државе и утицао на њен опстанак. Теза која је у то време могла имати карактер само претпоставке, међутим поменуто искуство нам даје за право да је испољимо као тврдњу поткрепљену аргументима.

Оно што међутим немамо право да тврдимо јесте да ли је држава која је била Исток Западу и Запад Истоку желела на тај начин да покаже да је ригидност система, чији је Александар Ранковић био пропагатор, прошлост и да се отварају нови колосеци који имају своју перспективу. То је на историчарима да утврде, те потврде или демантују, али је на нама као онима који се баве студијама наука безбедности да учимо на искуству и да на основу те праксе судимо о ономе што спада у наш корпус интересовања, а Брионски пленум и Појединац (тенденциозно великим словом), то свакако, стручно-безбедносно посматрано, јесу, и да је политика тог Пленума утицала да појединац свој дотадашњи утицај изгуби, те иако би се као Појединцу у систему безбедности могло говорити на примеру Јовице Станишића деведесетих година у Ресору државне безбедности (РДБ), ми ћемо се у овом дипломском раду бавити Ранковићем и Пенезићем као најистуренијим примерима Друге Југославије.

Слика 1. Александар Ранковић и Слободан Пенезић (преузето са <https://www.novosti.rs/upload/images/2018b//10/03n/feljton1.jpg>, 26.02.2020, 23:44h)

5. АЛЕКСАНДАР РАНКОВИЋ

Српска историја обилује значајним личностима. Личностима које су градиле нашу историју и које су утицале и на историју комплетног Балкана, па и Европе. У последњих сто година, једна од најзначајнијих личности свакако је и Александар Ранковић.

Човек који је као радничко дете кренуо пут Београда на изучавање заната, ношен сопственим романтичарским идеалима и заносима бољег и праведнијег друштва, ступио је као врло млад у КПЈ, брзо уздизао у хијерархији, политички робијао, а затим био један од носилаца Народноослободилачке борбе. Дугогодишњи савезни руководилац, неко ко је био појам за органе безбедности и њихово функционисање, 1966. године доживео је политичку ликвидацију, што је оставило посебног трага на његово здравље. У наставку ћемо његов лик и дело поделити у три сегмента, период револуционарне активности као младог радника и комунисте, од 1924. када постаје члан Савеза радничке омладине Југославије и независних синдиката (Милковић,

2016: 20) до 1944. године када постаје начелник ОЗНА за Југославију, затим од 1944. до 1966. и силаска с власти, и од 1966. до смрти 1983. године.

Посебну пажњу ћемо посветити феномену његове сахране у Алеји народних хероја на Новом гробљу у Београду, а такође ћемо се осврнути и на Осму седницу Централног комитета Савеза комуниста Србије, догађају врло сличном оном са Бриона, када је политички ликвидиран Драгиша Павловић (са њим и Иван Стамболић). Намера нам је да прикажемо сличност између самих догађаја, као и индивидуалну сличност Александра Ранковића и Драгише Павловића.

5.1 Револуционарна активност (1924–1944)

Александар Ранковић је рођен 28. новембра 1909. године у селу Дражевац, крај Обреновца. Потиче из сиромашне породице, од оца Миљивоја и мајке Даринке. Имао је млађу сестру Катарину и млађег брата Драгана (Димитријевић, 2020: 12). Отац Миљивоје био је учесник Првог светског рата, и у редовиме Српске војске борио се на Солунском фронту, са којег се вратио нарушеног здравља и три године након повратка је преминуо (Марјановић, 2002: 24). Млади Александар је у свом селу завршио основну школу, а потом уместо у нижу гимназију, због лошег материјалног стања у којем је његова породица била, пошао је у Београд на занат, што је била честа слика тог међуратног периода у Србији, и Југославији уопште. На крају крајева, ако се погледају биографије већине друштвено-политичких радника социјалистичке Југославије који су припадали тој ратној генерацији, може да се види да је велика већина њих одрасла у тешким материјалним условима, са мало могућности за школовањем даљим од основне школе, која је тада трајала четири године, мада је свакако било оних који су стигли до факултетских диплома.

По доласку у Београд, 1922. године, Ранковић се врло брзо сусрео са недаћама које је тадашњи друштвени поредак „сервирао“ радничкој класи, о чему је и сам Ранковић 1959. године говорио, истакавши „неправду коју постојећи друштвени систем чини њему и другим радним људима, те да се људи деле на оне који експлоатишу и на експлоатисане и да је организована револуционарна акција једини начин да се радничка класа ослободи“ (Марјановић, 2002: 24). Абацијски занат је изучавао у абацијској радњи Јована Поповића, у Сарајевској улици, завршивши га 1925. године (Димитријевић, 2020: 13). Услови живота су били врло тешки, и Ранковић је још у време изучавања заната приступио Савезу радничке омладине Југославије, као и Независним синдикатима, 1924. године, коју узимамо за почетак његове револуционарне активности. Брзо је напредовао и већ 1926. постаје секретар Секције абацијских радника у Београду, да би 1927. ушао у Извршни одбор Секције поручбинара – кројачких радника, радника конфекције и трикотаже Савеза одевне индустрије и обрта Југославије. Раднички револуционарни рад пратио је и партијски

успон, те је исте 1927. примљен и у СКОЈ, где постаје секретар Месног комитета, да би коначно у чланство КПЈ био примљен 1928. године, са непуних 19 година. Иако врло млад, имао је доста искуства у погледу растурања илегалних и полуилегалних брошура, те постаје секретар Покрајинског комитета СКОЈ за Србију, што је била врло важна функција (Марјановић, 2002: 25).

Многе активности су пратиле тај период његовог ангажмана, први пут је и ухапшен, у затвору мучен, а потом протеран из Београда, због чега је био приморан да пређе у илегалу (Марјановић, 2009: 9). Такође, често је учествовао у омладинским демонстрацијама и митинзима (ваља истаћи онај на Звездари, 02. септембра 1928. године поводом Међународног дана против милитаризма и рата), организовао расправе о положају радничке омладине, а иако није био студент, заступао је права и слободу и аутономију Универзитета у Београду.

Коначно, у времену Шестојануарске диктатуре, био је један од главних растурача прогласа „Радницима, сељацима, сиромашним грађанима и војницима Србије“. Ухапшен је, и пред Судом за заштиту државе осуђен на шест година „због комунистичке пропаганде“ на шест година робије, коју је издржавао у Сремској Митровици и Лепоглави (Марјановић, 2002: 25–26). Док је држан у казамату Главњаче у Београду, био је свирепо мучен и батињан, а његово храбро држање је сачувало скојевску организацију у Србији (Димитријевић, 2020: 16). На робији је наставио са радом, био је члан Казнионичког комитета партијске организације, залагао се за већа права затвореника, неколико пута штрајковао глађу, био изолован у самици, чак окован дуплим оковима. По изласку са робије, 1935. године, отишао је на одслужење војног рока, а након што се почетком 1937. године вратио из војске у Београд, наставља свој партијски и револуционарни рад, нарочито у синдикалним организацијама, а значајан је и његов пријем у Централни комитет КПЈ, као и његов Политбиро, а такође и обављање функције секретара Покрајинског комитета КПЈ за Србију (Марјановић, 2002: 27), што ће после рата прерасти у Комунистичку партију Србије (касније Савез комуниста Србије).

Средина/крај тридесетих година било је време кад се Александар Ранковић добро упознао са Јосипом Брозом Титом и постао један од његових најближих сарадника, што ће бити скоро пуних тридесет година, све до лета 1966. Но, о томе ћемо више истаћи у поглављу посвећеном односу Александра Ранковића и Слободана Пенезића са Јосипом Брозом Титом.

Након Пете земаљске конференције КПЈ одржане октобра 1940. године у Загребу, Ранковић је постао једна од најзначајнијих личности комунистичког покрета у Југославији (Милковић, 2016: 20–21). У времену Априлског рата 1941. Ранковић је илегално живео у Загребу, да би у Београд стигао на дан 17. априла (Димитријевић, 2020: 27). Догађај који ће остати историјски забележен јесте његово хапшење јула 1941. године, од стране немачког Гестапоа, мада агенти Гестапоа у то време нису знали кога су ухапсили, с обзиром да је имао лажне исправе, мада су на основу

материјала пронађеног у његовим џеповима закључили да се ради о личности која је од велике важности за комунистички покрет (Димитријевић, 2020: 32–33).

Слика 2. Полицијски снимак Александра Ранковића из Сремске Митровице. Затвореник под бројем 4757а, 1929. године (преузето са [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Aleksandar Rankovi%C4%87 na robiji.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Aleksandar_Rankovi%C4%87_na_robiji.jpg), 27.02.2020, 13:44h)

Након спектакуларног спасавања из болнице, у коју је одведен након што је брутално претучен, које су организовали Спасенија Бабовић и Ђуро Стругар, а по директном наређењу Јосипа Броза Тита, Ранковић се склонио у једну кућицу у Београду, одакле је прешао на ослобођену територију са, у то време, Главним штабом НОПОЈ (Милковић, 2016: 21). Оно што је интересантно јесте чињеница да му је курир била Гроздана Белић, звана Зина (Димитријевић, 2020: 34), која ће се 1946. године удати за Слободана Пенезића (Марковић, Рајевац, 2018: 50). У то време је предао дужност секретара Покрајинског комитета КПЈ за Србију шпанском борцу Благоју Нешковићу (Милковић, 2016: 21, према Ковач, Димитријевић, Поповић Григоров, 2016: 19).

Слика 3. Александар Ранковић (лево) са Јосипом Брозом Титом и Милованом Ђиласом у Јајцу, 1943. године (фотографија из личне архиве аутора рада, преузета са интернета 2019. године)

О значају који је Александар Ранковић имао за Комунистичку партију Југославије, али и за Народноослободилачку борбу, говорио је и шпански борац и партизански командант, ослободилац Београда, генерал-пуковник Пеко Дапчевић. Он је описао разговор који је водио са Владимиром Назором 1943. године, уочи Пете непријатељске офанзиве, познате као Битка на Сутјесци. Назор је упитао Дапчевића за идентитет „друга Марка“, на шта му је Дапчевић објаснио да је „Марко“ партијско име, говорећи о Ранковићу као „*организационом секретару Партије, комесару свих комесара, и шефу свих бораца, комесара и команданата, који се мора беспоговорно слушати*“ (Дапчевић, 1974: 144–145).

Могли би Ранковићевим ратним годинама посветити посебан рад само на ту тему, те нећемо претерано дужити у вези тога, али несумњиво је важно истаћи то да је био

члан Врховног штаба, члан Председништва Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ), као и потпредседник Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС) (Милковић, 2016: 21). Ранковићева позиција у редовима Народноослободилачке војске је била врло важна, како смо већ приказали, а посебно је до изражаја дошла у време Десанта на Дрвар, маја 1944. Ранковић је био тај који је изашао из пећине, сам пробијајући се и проналазећи пут за излазак и јако тешке ситуације у коју је Врховни штаб НОВ и ПОЈ запао услед ваздушне офанзиве немачких трупа. Ранковић хје успео пронаћи излаз и у координацији са Арсом Јовановићем, начелником Врховног штаба, и Сретеном Жујовићем избавио Штаб и касније успоставио контакт са Пеком Дапчевићем, командантом Другог ударног корпуса (Димитријевић, 2020: 73). Александар Ранковић је из рата изашао са чином генерал-лајтнанта, да би 1947. био унапређен у генерал-пуковника, чин који је носио у резерви. За народног хероја Југославије је проглашен 04. јула 1945. године (Милковић, 2016: 22).

5.2 Друштвено-политичка активност (1944–1966)

Александар Ранковић је двадесет и две године дугу и успешну друштвено-политичку каријеру у социјалистичкој Југославији почео на месту начелника Озне за Југославију, а наставио као министар унутрашњих послова ФНР Југославије, и мада се од 1953. године није налазио на месту савезног министра полиције, када га је почетком те године на тој дужности наследио Светислав Стефановић, Ранковић је остао изузетно респектован ауторитет у Државној безбедности, и на том месту је остао све до Брионског пленума, када су и он и они који су му били лојални, морали повући са својих места, што у историјском контексту представља грешку, с обзиром на низ догађаја који су пратили децентрализацију југословенске Државне безбедности у периоду након Пленума, али о томе ће више речи бити у каснијем делу дипломског рада. Када је Ранковић постао начелник савезне Озне, већ почетком јуна 1944. године, издао наређење Првом пролетерском корпусу у којем је истакао и најважније задатке Озне тад, потенцирајући те задатке као најважније, а реч је била о *„одбрани државе у настајању од спољњег и унутрашњег непријатеља“* (Николић, 2016: 44). Управо је на томе и био заснован Ранковићев рад на професионалном безбедносном плану, на страну његове партијске и друге државничке функције које ће у наредне две деценије обављати. Иако је већ крајем рата, међу првима одликован Орденом народног хероја (касније ће бити одликован и Орденом јунака социјалистичког рада и низом других југословенских одликовања, као и Слободан Пенезић о којем ће такође бити речи, премда Пенезић није био одликовани јунак социјалистичког рада), Ранковић није променио свој дух, остао је на линији револуционарне борбе која је захтевала максималну посвећеност, те скромност, која се код њега могла карактерисати чак и као изванредан аскетизам (Милковић, 2016: 23, према Петрановић, 1988: 386). Такође, оно на чему је Ранковић

нарочито инсистирао у том времену јесте, како је волео да истакне, „будност“, која се односила на конспиративност рада, тајновитост, која је требало да буде иманентна сваком комунисти, како у партијском и професионалном раду, тако и у односу према својој околини, о томе чак издавши 1946. године и проглас војним и теренским партијским организацијама, да се максимално сачува конспиративност свега онога што се подразумева под војним и државним тајнама (Димитријевић, 2020: 104–105), а то је такође захтевао и од припадника Озне, нарочито по питању „личног обезбеђења истакнутих партијских руководиоца, као и осталих теренских оперативаца“, док када је реч о личној одговорности за спровођење Ранковићевог наређења, она је лежала на начелницима одељења, као и руководиоцима одсека (Димитријевић, 2020: 111).

И мада се у личној црти Ранковића није проналазио онај „прави“ полицајац (Секулић, 1989: 19), према речима Милована Ђиласа, у то време његовог блиског партијског сарадника и друга, Ранковић је имао црту „сумњичавости, и та сумњичавост је постала и службена врлина“ (Димитријевић, 2020: 108). Александар Ранковић је остао познат и по томе што је у Народној скупштини ФНРЈ, 24. марта 1946. године, већ у својству „првог савезног полицајца“, обелоданио вест о хапшењу Драже Михаиловића једанаест дана раније (Димитријевић, 2020: 114).

Нешто што се у то послератно време друге половине четрдесетих година посебно притискало Јосипа Броза Тита од стране Совјета била је помоћ грчким партизанима генерала Маркоса у тамошњем грађанском рату. О учешћу Управе државне безбедности у тим акцијама можемо пронаћи у казивањима једног од најмлађих генерала Удбе у то време, Јова Капичића, новинарки Тамари Никчевић, где је рекао како је Ранковић у личном разговору са Капичићем истакао „да је цела ствар наметнута“ и да иако постоји могућност жртвовања кадрова Удбе и КОС-а, те да Држава оспори сопствено учешће и да је Служба радила на своју руку, да је Ранковић то видео као „вишу силу“ (Никчевић, 2010: 107–109). Иначе, кад смо већ код Капичића, треба рећи да је Александар Ранковић у својству савезног министра унутрашњих послова имао пет помоћника, те да је свих пет долазило из НР Црне Горе, укључујући и самог Капичића (Никчевић, 2010: 88). Посебна прича и епизода везана за његово руководство ресором унутрашњих послова јесте време кризе Информбироа. Велики број људи, укључујући и виђеније људе из Партије, попут Сретена Жујовића и Андрије Хебранга (Никчевић, 2010: 120–124), дигао је руку, прихватио Резолуцију Информбироа и сврстао себе у ред народних непријатеља. О фамозном саслушавању и случају Андрије Хебранга књигу је написао Милорад Милатовић, тадашњи помоћник министра унутрашњих послова НР Србије, Слободана Пенезића, који је као пуковник Удбе у то време радио на ислеђивању Хебранга (Никчевић, 2010: 124).

Почињу и први пребези, свакако је познат случај када су генерал-пуковник Арсо Јовановић, начелник Генералштаба Југословенске армије ¹ (ЈА), генерал-мајор

¹ Југословенска народна армија у то време је још увек носила назив Југословенска армија.

Бранко Петричевић, заменик начелника Главне политичке управе ЈА и пуковник Владо Дапчевић, начелник Управе за агитацију и пропаганду (Агитпроп) ЈА, покушали да побегну у Румунију, под изговором да иду лов, приликом чега је Јовановић убијен (Никчевић, 2010: 125), а карактеристичан је и случај генерал-мајора авијације ЈА, пилота Пера Попиводе, који је успео да пребегне авионом у Румунију, а одатле у Совјетски Савез, те је према речима Капичића, „УДБА била последња одбрана Југославије, будући да једино у Удби није било издајника земље“ (Никчевић, 2010: 126). УДБА на чијем челу је Александар Ранковић, који је морао да излази на крај са таквим случајевима где су његови дојучерашњи другови и саборци сада постали непријатељи народа и државе чији је он високи функционер био. Велики број људи је ухапшен и послат у пенитенцијарне установе широм земље, од којих је свакако најпознатији онај на Голом отоку.

Александар Ранковић је био особа која је тежила законитостима у раду, о чему је написао и посебан реферат под називом „За даље јачање правосуђа и законитости“, који је презентовао јуна 1951. године, на Четвртом пленуму Централног комитета КПЈ, у којем је, између осталог, навео како је проблем тај што „и Удба, али и јавни тужиоци и сами судови имају склоност да кривична дела која спадају у обичан криминал третирају као дела политичког криминала“, а онда истакао званичан податак Јавног тужилаштва и Министарства унутрашњих послова ФНРЈ да је од укупног броја ухапшених лица за 1949. годину, „Удба чак 47% њих ухапсила неоправдано“. Изнео је и податке закључно са пролећем 1951. године, да је „на непријатељској линији Информбироа ухапшено 8.403 лица, која су административном мером осуђена на друштвено-корисни рад и да је у периоду између 1948. и 1951. године 3.718 лица пуштено на слободу, али да је 1.2% поново ухапшено због непријатељске пропаганде и рада“. Напоследку, Ранковић се партијским друговима обратио на начин којим је демантовао наводе да се ради о логорима смрти, али да је „неопходна строгост у постпању са свим непријатељским делатницима који на тај начин директно и непосредно угрожавају југословенску независност и револуционарну социјалистичку изградњу“ (Ранковић, 1951: 378–418). Сведочанства бројних лица која су била затвореници тих пенитенцијарних установа говоре о ригорозним методама мучења и њиховог нељудског третирања, на крају крајева треба обратити пажњу на сведочанство помињаног Влада Дапчевића², који је у социјалистичкој Југославији имао статус једног од највећих политичких дисидената и затвореника. Међутим, када је реч о Ранковићу, сведочанства исто говоре, чак и најтврдокорнијих стаљиниста, тзв. „двумотораца“ (повратника), да су се ствари смириле, чак „радикално измениле“ након једне од његових посета (Марјановић, 2002: 43). Према речима Добрице Ћосића, „нико у државном врху није знао за оно шта се на Голом отоку заиста дешава – па чак ни сам Ранковић, али да га то ипак не ослобађа одговорности“ (Димитријевић, 2020: 145–147), док је и Милован Ђилас истакао како је Александар Ранковић „наредио истрагу о свему што се на

² Ћурувија, С. (1990). *Ибеовац. Ја, Владо Дапчевић*. Београд: Филип Вишњић.

Голом отоку дешавало, сменио кога треба и побољшао стање, али да се, међутим логор није укинуо“ (Димитријевић, 2020: 147).

Несумњиво је да Голи оток заиста мрља у историји социјалистичке Југославије, па чак је тешко као олакшавајућу околност узети и изузетно мрачна времена у којима се тада новоуспостављена власт налазила, нарочито после заостравања односа са Совјетским Савезом, који је до тада, како је то Јово Капичић навео у својој исповести, био „*оличење идеала, док је Јосиф Стаљин имао статус божанства*“ (Никчевић, 2010: 117). Међутим, било је и позитивних примера како је заиста поштована законитост у раду о којој је Ранковић у свом опширном реферату на ту тему говорио (једино што није реч о Голом отоку него логору у Билећи). Наиме, према сведочењу једног сведока који је желео да остане анониман, а бившег вишег официра Удбе, од 17. марта 1993. године, пуковник Удбе Мато Радуловић, у то време начелник њеног обавештајног одељења, добио је, у јесен 1953. године, преко Јова Капичића, наређење од самог Александра Ранковића, да са групом иследника оде да испита случај извесних мостоградитеља. Сматрајући да је за тако нешто ненадлежан, изражавајући сумњу у „*правоваљаност судских пресуда*“, пуковник Радуловић је покушао да одбије задатак, саветујући да се образује посебна државна комисија, коју би чинили представници суда, полиције и тужилаштва. Међутим, задатак је на крају морао да прихвати по службеној дужности. Током проведених месец дана у казнено-поправном дому у Билећи, Радуловић и његови иследници су разговарали са свим осуђеницима, приликом чега је Радуловић настојао да се очува „законитост у раду и коректност у понашању“, дакле по узору на Ранковићеву критику рада Удбе две године раније. По окончању истраге, Радуловић је написао извештај од око четрдесет страница који је предао лично Ранковићу, у којем се наводи да нема доказа да су мостоградитељи радили као шпијуни Совјетског Савеза. Тај извештај, међутим, није био по вољи Савезног секретара за унутрашње послове ФНРЈ Светислава Стефановића, који је од Радуловића тражио да то поново размотри, на шта је Радуловић инсистирао да се формира посебна комисија у одређеном саставу, а по основу надлежности за тај случај, и мада Стефановић пристаје да формира комисију, формира је по сопственом нахођењу. Саслушања те комисије довела су и до сукоба пуковника Радуловића са, и иследницима и члановима комисије, којима се обратио речима „*Ви немате никакво морално право да говорите о случају ових осуђених људи!*“, по други пут одбивши да размотри и ревидира извештај који је саставио, истакавши да је неопходан рад или нове комисије или нове иследничке групе која ће „*изнетим закључком нанети најмање штете земљи*“ (Михаиловић, 1995: 240–242).

Период између 1953. и 1966. године обиловао је бројним догађајима, политичког карактера, Благоје Нешковић је избачен из Партије '52, догодио се политички обрачун са Милованом Ђиласом '54, а као потпредседник Савезног извршног већа (СИВ) и организациони секретар Партије имао је бројне политичке и партијске обавезе. Међутим, ваља истаћи и његово председниковање Одбором за унутрашњу политику и безбедност (1953–1963), који је служио да укомпонује послове

унутрашње политике и правосуђа (Димитријевић, 2020: 169). Једна од најпознатијих његових акција из тог времена јесте масовно разоружавање на Косову и Метохији од 1954. до 1957. године, када је према званичним подацима, прикупљено око „14.000 комада стрељачког наоружања“ (Димитријевић, 2020: 178). Иначе, још једна функција на којој ће га наследити Светислав Стефановић (Димитријевић, 2020: 174).

Такође, од значаја за националну безбедност свакако јесте и то што се Александар Ранковић налазио на челу Савезне комисије за нуклеарну енергију, будући да је ФНРЈ још од краја четрдесетих имала претензија према развоју нуклеарног програма, и на челу ове комисије се налазио од 1955. до 1962. године. Наследио га је друштвено-политички делатник НР Босне и Херцеговине, Авдо Хумо. Комисија, као и њен и Ранковићев рад су у институционалном смислу сматрани поверљивим (Димитријевић, 2020: 191). Ипак, и поред конспиративности њеног рада, у сећању Јова Капичића остао је један интересантан догађај када је његов колега и друг из Удбе, Лука Вучинић, са торбом новца у износу од 300.000 америчких долара, које је преко Удбиних веза у Источном Берлину „обрнуо“ и зарадио дупло више, отишао у Вашингтон да купи Гајгеров бројач. Тадашњи амбасадор ФНРЈ у Сједињеним Америчким Државама, Владо Поповић, чудио се зашто је Вучинић дошао са толиким новцем по напаву која кошта пар стотина долара. Епилог је да се Вучинић у Београд вратио са пуном торбом Гајгерових бројача (Никчевић, 2010: 162–164).

Списак функција које је Ранковић још обављао је поприлично дугачак, и углавном је реч о руководећим дужностима, а био је члан и многобројних државних и партијских форума и друштвено-политичких организација, укључујући и чланство у Савету федерације, а такође се дуги низ година налазио на месту председника Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата (СУБНОР) (Милковић, 2016: 22, према Секулић, 1989: 13).

Између 1963. и 1966. године Александар Ранковић се налазио на месту потпредседника СФРЈ, као први устоличени на ову нову државну функцију, али је тек један од двојице који ће је обављати. Други је био такође Србин, чувени партизански командант, шпански борац и касније дипломата, Константин Поповић (1966–1967). Функција потпредседника СФРЈ значила је да је Ранковић био други човек државе, и о њему се мислило као наследнику Јосипа Броза Тита. Сам Ранковић је, међутим, био против упостављања ове функције и сматрао је да „ако Титу треба помоћ, треба да му помогнемо сви“, те (Димитријевић, 2020: 261–263). Његов потпредседнички мандат је чак спомињан и уочи Брионског пленума, када је у разговору са Селимом Нумићем – о којем ће више речи бити у поглављу посвећеном Брионском пленуму и каснијем периоду живота Александра Ранковића – Крсте Црвенковски, председник партијско-политичке комисије питао Нумића на првом саслушању јуна 1966. године о „постепеној рестрикцији информација Ранковића и Светислава Стефановића Едварду Кардељу, чиме је он полагано изоловао актуелне проблематике, притом стварајући основ за чаршијске приче по Савезном секретаријату за унутрашње послове о томе како ће Ранковић наследити Тита“ (Димитријевић, 2020: 262), иако сам Александар Ранковић, по сопственом признању,

„никада није имао претензија ка наслеђивању Јосипа Броза Тита, сматрајући да у тадашњем југословенском систему то и није било могуће“ (Димитријевић, 2020: 263).

Слика 4. Александар Ранковић у време док се налазио на функцији савезног министра унутрашњих послова Југославије (преузето са <https://i2.wp.com/www.novinar.rs/wp-content/uploads/2020/02/aleksandar-rankovic-480x673-1.jpg?resize=480%2C673&ssl=1>, 03.03.2020, 02:05h)

5.3 Брионски пленум и каснији период (1966–1983)

Године 1966. дошло је до дефинитивног разлаза Јосипа Броза Тита и Александра Ранковића. Иако су им односи захладнели у времену пре тога, та година је година коначног разлаза. Наиме, још је почетком 1966. године, по сећањима Добрице Ћосића, тадашњи Републички секретар за унутрашње послове СР Србије, Животије Савић, Ћосићев друг из времена рата и човек који је читаву послератну каријеру провео у органима безбедности (Сијић, 2015: 393), а којег ће по Брионском пленуму на функцији наследити Славко Зечевић (Нумић, 1989: 480), слутио да ће „*бити сваишта*“ (Димитријевић, 2020: 259). Тако је и било. Уследило је оно што ће постати афера „Вотергејт“ пре америчког „Вотергејта“ из 1974. године. Иако за потребе израде овог дипломског рада нисмо користили библиографску грађу оличену у „Дневничким забелешкама“ Александра Ранковића, због чега истичемо жал, ипак на основу посредног увида у оно што је Ранковић забележио након Брионског пленума, то је да, према Ранковићевим речима, „прича око озвучивања и прислушкивања приватних просторија Јосипа Броза Тита координирано спремана још током 1965. године, и на прелазу у 1966, те да су на томе радили кадрови из СР Хрватске“, истичући притом „како се преко њега водила борба против самог Тита, те је компромитовање рада Управе државне безбедности и повреда Титове сујете требало да доведе до обрачуна са њим, након чега ће њихови политички планови бити остварени много лакше“ (Димитријевић, 2020: 260–261).

Није тајна да је Јосип Броз Тито подржавао Ранковићеве централистичке идеје у погледу будућности Југославије, али је то био случај до 1962. године, а већ после марта '62. ситуација почиње полако да се мења, посебно под утицајем појединих словеначких кадрова, који су у кооперацији са једним од водећих хрватских политичара, Владимиром Бакарићем, председника Тита почели да удаљавају од Ранковића и придобијају за себе (Димитријевић, 2020: 266).

Међутим, треба бити поштен и објективан. Оно што би се могло окарактерисати као „завера“ против Александра Ранковића и Управе државне безбедности, не би било могуће спровести да није било интрига унутар српске политичке сцене, а што је Ранковић, по сопственом признању, касно уочио. Радило се о, како је истакао, „*групашењу међу политичарима*“ (Димитријевић, 2020: 267). Према речима историчара Венцеслава Глишића, који је имао прилике да разговара са Александром Ранковићем 1974. године, „почела се формирати група руководиоца СР Србије која је критички сагледавала Ранковићеву „бирокуратску методологију рада“ (Димитријевић, 2020: 271).

Ако би кренули у темељно бављење Брионског пленума, мало би било простора и за једну докторску дисертацију, камоли за дипломски рад. Суштина проблема је на првом месту забрињавајућа. Наиме, уколико су те тзв. „деформације рада Удбе“ биле такве да се морало радикално реаговати, треба се вратити само у 1964. годину,

када је у мају те године Јосип Броз Тито да је пратио рад Службе, док се Петар Стамболић, председник СИБ-а у то време, надовезао речима да је њихов рад оличење „часно, поштено, доследно и добро извршених задатака“ (Димитријевић, 2020: 274). То сугерише да су догађаји који су утицали да дође до хитног Брионског пленума јула 1966. пажљиво припремљени тако да баце лагу на оно што је двадесет пуних година Управа државне безбедности на плану очувања државе и њених интереса постижала.

Средином шездесетих долази и до извесних кадровских промена на руководећим позицијама у органима безбедности, како у Удби, тако и у војној служби безбедности. Са своје позиције је смењен и Лука Божовић, генерал-мајор ЈНА и дугогодишњи Титов први пратилац, који се директно и непосредно старао о његовој безбедности од децембра 1945. до јуна 1966. године (Димитријевић, 2020: 276). Генерал-мајор Божовић је о премештају на нову дужност обавештен од стране Државног секретара за послове народне одбране, генерала-армије Ивана Гошњака у мају '66. (Божовић, 2004: 442). И мада је више од двадесет година бринуо за безбедност председника Југославије, Лука Божовић је, према својим речима, први пут за прислушкивања у интимним одајама Јосипа Броза Тита чуо тек од Крсте Црвенковског, који је одређен за председника партијско-политичке комисије Централног комитета СКЈ, која је требало да испита појединости прислушкивања, а у којој су поред Црвенковског, седели још и Ђуро Пуцар, Блажо Јовановић, Франце Попит, Добривоје Радосављевић и Мика Трипало. (Божовић, 2004: 455–456). Лука Божовић у писму Јосипу Брозу Титу од 27. октобра 1966. године подсећа на озвучивања одређених објеката, апострофирајући Бели двор, али да је то рађено од стране техничке службе, са, како му је саопштено, Титовим знањем лично (Божовић, 2004: 504).

Паралелно са партијско-политичком комисијом Савеза комуниста, а која је била задужена за утврђивање политичке одговорности прислушкивања председника Тита, организована је и војнотехничка комисија, којом је председавао начелник Управе безбедности ЈНА, Иван Мишковић, а чији су чланови поред њега, били још и мајор Омер Чишић, капетан I класе Влајко Станковић и Божо Рашета, припадник Републичког секретаријата за унутрашње послове СР Македоније. Ова комисија је за циљ имала да читав случај обради са стручног аспекта (Милковић, 2016: 35, према Ковач, Димитријевић, Поповић Григоров, 2016: 123–126). Међутим, извештај Комисије од 21. јуна 1966. године сугерише да је „*остало низ неразјашњених проблема*“ уз неке чињенице које су открили, а које се тичу прислушкиваног телефона преко којег се могла прислушкивати читава просторија где се налазио, а не само телефонски разговори. Комисија је затим упутила да се ствар политички поставити, али је неколико дана потом Мишковић као шеф комисије изашао са новим извештајем, који се разликује од првобитне верзије, али и та верзија истиче „непотпуност и недовољну резолутност“. У коначном извештају пред Брионски пленум, тачније у тзв. „*радном материјалу*“, ова комисија није потврдила да је иза прислушкивања стајао Александар Ранковић, нити је била у стању да потврди да је

тог прислушкивања уопште било (Димитријевић, 2020: 375–378). Да ли је Александар Ранковић изашта крив?

Када је посреди партијско-политичка комисија под руководством Крсте Црвенковског, она је у свом извештају акцентовала прислушкивање собе Јованке Броз, супруге Јосипа Броза Тита, а Александра Ранковића споменула само један једини пут, и то на основу позивања неких људи који су радили на озвучивању на њега, али да за то конкретних доказа није било (Димитријевић, 2020: 377).

Због ненадлежности Војнотехничке комисије да се бави питањима и прикупљањем доказа који излазе изван њеног ресора, а то је прикупљање доказа о војној шпијунажи као облику непријатељске делатности, формирана је трећа комисија, овога пута у организацији Савезног секретаријата за унутрашње послове, тзв. Истражнотехничка комисија. Рад те комисије је довео до тога да се на одговорност позову лица и друштвено-политички радници, попут Светислава Стефановића, Војина Лукића, Животија Савића, Селима Нумића, Митра Ковачевића и Милана Ђоковића (Димитријевић, 2020: 375–380), и напослетку изнела оцене како су Светислав Стефановић и Александар Ранковић „идејни творци концепција и усмеравања рада службе оперативне технике“, окарактерисавши Селима Нумића као „непосредног налогодавца“, а Војина Лукића да је био „лични контролор и усмеравач“ (Димитријевић, 2020: 380).

Оно што изазива сумњу јесте рад комисије коју је образовао Иван Крајачић и послао из Загребa у Београд да прегледају резиденцију председника Републике, који су наводно пронашли прислушне уређаје и у Титовој спаваћој соби. Зоран Секулић, аутор књиге „Пад и ћутња Александра Ранковића“ која је у великој мери помогла израду овог дипломског рада, поставио је врло резонско питање, које се тиче могућности да ли су загребачки стручњаци са собом и донели прислушне уређаје (Милковић, 2016: 33). Ранковић је порекао да има било какве везе са тим прислушкивањем, а на седници Извршног комитета Централног комитета СКЈ, 16. јуна 1966. године поднео је оставку на све своје партијске и државне функције (Секулић, 1989: 59), што је на Брионском пленуму почетком јула и потврђено. Оно што је симптоматично јесте, према речима историчара Огњена Карановића, то да је Ранковић, иако организациони секретар Савеза комуниста Југославије, за одржавање те седнице сазнао тек двадесетак минута уочи њеног почетка, иако је таква заседања и њихов дневни ред по службеној дужности, и у сарадњи са председником Титом, припремао управо он (преузето са <https://www.youtube.com/watch?v=CtiniemRL94>, 22:48–23:22min, 03.03.2020, 20:03h). То већ указује на то да се Ранковићу спрема пад, који се убрзо и званично догодио. По повратку са седнице кући, својој супрузи, видно утучен, је рекао „Све је готово. Због неког ... прислушкивања... ако га је уопште и било“, што је такође симптоматичан указ о његовој (не)уплетености у ту аферу. О томе како је Ранковић, са „унутрашњим душевним болом“, доживео све што му се спрема и што ће се кроз две недеље на Брионском пленуму и обистинити говорио је и вајар Владета Петрић Ранковићевој супрузи Ладислави (Димитријевић, 2020: 304).

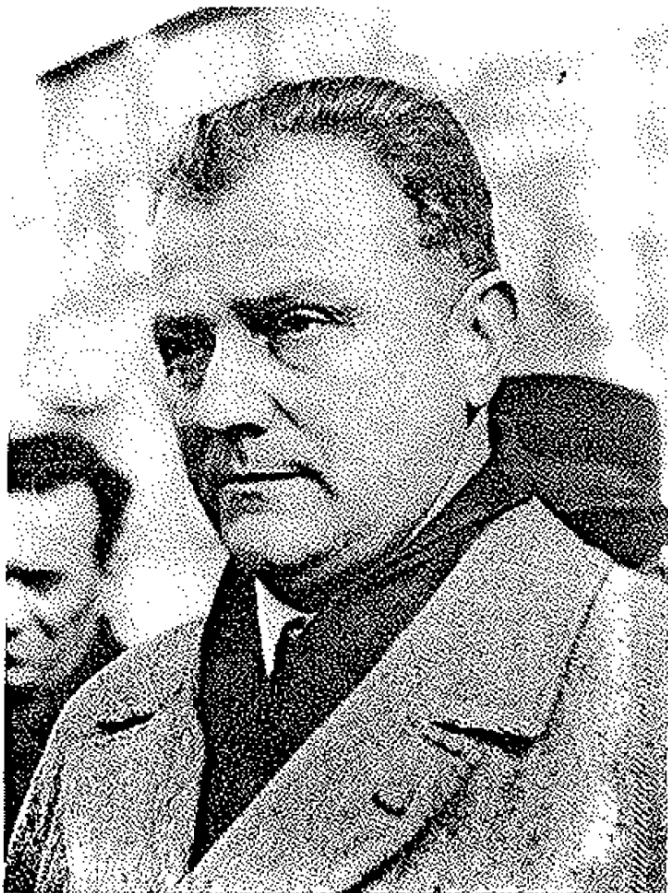
Војин Лукић, један од страдалника Брионског пленума, и човек који је прошао комплетан пут рада у органима безбедности, од Озне, преко школовања у Совјетском Савезу, до руководећих функција у Удби Београда и ресору унутрашњих послова НР Србије (Лопушина, 2013: 125–126), премештен је са функције Савезног секретара за унутрашње послове СФРЈ мало јаче од годину дана уочи Брионског пленума на позицију организационог секретара Савеза комуниста Србије, што је врло важна партијска позиција. У свом разговору са новинарком Љиљаном Ментус 1990. године, истакао је да се њему конкретно на терет, у погледу фамозних „деформација у Удби“, такође стављало прислушкивање телефона Мехмеда Хоџе, министра шумарства у Извршном већу СР Србије, а по захтеву органа безбедности из САП Косово и Метохија. Лукић је говорио у истој исповести и о генералном значају прислушкивања као методи обавештајног рада, наводећи примере америчких тајних служби и њихових капацитета у овом контексту, а да је и руководство Југославије, именујући Јосипа Броза Тита, Едварда Кардеља и друге, похвално истицало значај прислушкивања странаца у смислу одбране Југославије. Такође, Лукић је истакао и како је у том периоду, апропо прислушкивања, било разних оцена таквог начина рада, њихове монструозне ноте, да угрожавају „спокојство грађана“, њихов интегритет и слично, а чак наводи да и поред тога, након Брионског пленума се наставља са прислушкивањима, која су се чак и као доказ на суду давала; Војин Лукић је након напуштања органа безбедности отворио адвокатску канцеларију. Што се сопствених грешака тиче, Лукић је највеће грешке у свом раду нашао у погледу кадровске политике, где је, како је истакао у исповести, имао погрешних процена (преузето са <https://www.youtube.com/watch?v=-Xv6b5vjHRg>, 20:55–28:17min, 03.03.2020, 19:15h).

Селим Нумић, помоћник Савезног секретара за унутрашње послове, који је иначе био и руководиоца Оперативно-техничког сектора, којем је у надлежности било озвучавање и прислушкивање позван је на одговорност поводом догађаја због којих је сазван Брионски пленум и у наредном периоду прошао праву голготу, о којој је 1989. године издао књигу под називом „Добра земља, лажу: до истине у брионској афери прислушкивања“. У њој је изнео детаљан приказ свега што се дешавало почевши од 17. јуна 1966. године (Нумић, 1989: 5), дакле само дана након седнице Извршног комитета Централног комитета СКЈ, а интересантан је догађај који указује на строго политичку позадину целе приче. Наиме, Нумић је након хоспитализације 23. септембра 1966, дакле скоро пуна три месеца након Пленума, забележио како је на путу до болнице Ђуро Ребић, (виши) саветник у Другом одељењу савезне Удбе (Нумић, 1989: 205), предложио да „као поштен и частан човек и комунист, Нумић призна по чијем је наређењу радио и биће ослобођен одговорности, штавише постављен на вишу функцију“, с обзиром да се ради о „*преломном тренутку у даљем развоју самоуправног система и демократизације друштва*“ (Нумић, 1989: 226–227).

Брионски пленум, или како му је званичан назив Четврти пленум Централног комитета Савеза комуниста Југославије, одржан је 01. јула 1966. на Брионима.

Дневни ред је садржао четири тачке, а Александар Ранковић је уочи Пленума доживео и срчани удар, који га је дезоријентисао, мада је и тако однос свих његових другова био крајње хладан и за Ранковића врло тежак ударац. Такође, није ни стигао да се прописно упозна са материјалом израђеним за ту седницу (Секулић, 1989: 75–76).

Иако је први говорио на Пленуму, био је потпуно сломљен и немоћан да на било шта утиче, за разлику од Светислава Стефановића који је крајње фуриозно наступио, захтевајући конкретне доказе против клике око Ранковића и њега, ушавши чак у вербални сукоб са Јосипом Брозом Титом, те је Тито истакао како га је „друг Ђећа³ разочарао и да је његово држање на Пленуму такво као да никада и није био члан Партије, без исказане комунистичке чврстине, принципијелности и доследности“, стављајући му то на терет. Наступ Стефановића иначе, са психолошког аспекта посматрано, личи на наступ човека коме је напакована завера, што наравно не значи да је држање Ранковића аутоматски доказ његове кривице. Јосип Броз Тито је Александра Ранковића, с друге стране, похвалио у погледу његовог „двоструког иступа на Пленуму“, наговестивши „да би Ранковић у будућности могао да помогне, али да су његове политичка и морална одговорност непобитне“ (Марковић, Кржавац, 1985: 193).

Слика 5. Светислав Стефановић (преузето из Нумић, 1989)

³ Надимак Светислава Стефановића.

Оцењујући Брионски пленум, Јово Капичић га је окарактерисао као „суђење Александру Ранковићу, након чега је потврђено његово уклањање са свих државно-партијских функција“ (Димитријевић, 2020: 362).

Петог јула 1966, дакле само неколико дана по окончању Брионског пленума, Јосип Броз Тито је на Брионима примио представнике југословенских борачких организација, које је у својству шефа делегације предводио председник СУБНОР-а, Ђуро Пуцар, иначе члан партијско-политичке комисије. Осврнувши се у једном тренутку на Ранковићев случај, Тито је прокоментарисао *„да му је веома жао што је до тога дошло“*, афирмативно се осврнувши на период њиховог партијског, ратног и личног друговања, али уз опаску *„да кад је већ дошло до тога, да су Партија, народ и земља важнији од појединог човека“* (Марковић, Кржавац, 1985: 197–199).

Ранковићевим питањем се до краја 1966. бавило и Савезно извршно веће, а Савезно веће Савезне скупштине СФРЈ на челу са Милошем Минићем је усвојило извештај СИБ-а о злоупотребама у раду неких органа Службе државне безбедности, чијим се усвајањем одустало од кривичног гоњења Ранковића и 17 других припадника Удбе, а у скупштинској расправи која је уследила, и поновног низа критике на рачун Александра Ранковића и Светислава Стефановића, окончао се *„случај Ранковић“*, макар формално у том смислу (Марковић, Кржавац, 1985: 218–222).

Међутим, у времену након Брионског пленума, у разговорима са Јосипом Копиничем, његовим словенацким сарадником и пријатељем, иначе шпанским борцем и обавештајцем са којим је историчар Венцеслав Глишић такође имао прилике да разговара, Тито је истакао како је *„за Ранковића насанкан“*, док је Копиничево виђење Брионског пленума *„закулисна радња у којој су учествовали Едвард Кардељ, Иван Крајачић, Владимир Бакарић и Стане Доланц како би се Александар Ранковић свргао“*, навевши да *„прислушкивања нити је било, нити је Ранковић у томе учествовао“* (Марјановић, 2009: 273). Ипак, о томе да је у питању била строго хрватско-словеначка завера најбоље сведочи коментар Јосипа Броза Тита на вест да је, предлогом Спасеније Бабовић, Ранковић искључен и из Савеза комуниста Југославије, речима *„Па, шта раде ови Срби!“* (Секулић, 1989: 127).

Оцена је да су Ранковића у великој мери коштали његово велико поштење, које се, за човека његовог искуства, које је било несумњиво, ипак више граничи на наивношћу, које можемо окарактерисати као недопустиву наивност (Димитријевић, 2020: 278). Повукао се из политичког и јавног живота, живео је на релацији Београд–Дубровник, неретко боравећи у свом родном Дражевцу. Међутим, и поред изолације, Ранковић је увек био праћен од стране припадника Службе државне безбедности, а еклатантан егземплар можемо потражити у његовој посети изјаве саучешћа 1972. године Љубици Савић, удовици Животија Савића, његовог пријатеља и колеге из Удбе. Наиме, након што је Ранковић отишао до тоалета и изашао, његов пратилац је ушао за њим да провери да није евентуално Ранковић оставио неку поруку или евентуално нешто друго, још опасније (преузето са

https://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:387714-Velika-cistka-Udbe,

03.03.2020, 22:07h). Иначе, Александар Ранковић и Животије Савић су на београдском Новом гробљу сахрањени практично један преко пута другог; Савић преко пута Алеје народних хероја где се августа 1983. године обавио последњи испраћај Ранковићев о којем ће више речи бити у наставку овог дипломског рада, а који је, одређене чињенице указују, послужио у креирању политике Слободана Милошевића.

Александар Ранковић се женио два пута, из првог брака са супругом Анђом, која ће бити проглашена народним херојем Југославије и која је погинула у Другом светском рату имао је једног сина, а једног сина је имао и са својом другом супругом, Ладиславом – Славком (Марковић, Рајевац, 2018: 53). Такође, ваља истаћи и то да је био кум Јосипа Броза Тита.

Ранковић, иако је последње године живота провео у осами и изолацији, имао је свакако шта да каже и своје је мисли бележио. Своје мисли бележио је, како наводи историчар Бојан Димитријевић, *„руком у свесци А4 формата, а потом у још неколико свешчица и роковника“*, те их са собом носио куда год је ишао (Димитријевић, 2020: 419). Једна од њих, у којој говори о истини и сопственој морално-политичкој исправности гласи *„Борба за истину је сама по себи таква етичка вредност у друштвеном опхођењу људи да човек само отуда може црпети снагу за тријумф над заблудама и лажима. Истина је понекад тешко крчила себи пут, кроз лавиринте, људске глупости и егоизам, понекад је била приморана и на одступања, али никад и ником није опраштала. Што се тиче мог политичког и личног морала, нека ми се не замери ако о себи кажем да сам у томе чврст као гранитна стена. Заправо, то и јесте моја најјача тачка, сведело се то некоме или не. Свако јуришање у правцу те тачке мора да заврши као Сизифов посао“* (Секулић, 1989: 370).

Такође, у једном разговору са књижевником Браном Црнчевићем 1969. године, Ранковић је на Црнчевићево питање да ли је заиста прислушкивао Јосипа Броза Тита кратко одговорио, уз смешак *„А шта су то он, и они, имали да кажу што и ја нисам знао?“* (Секулић, 1989).

Напоследку, када је реч о односу Александра Ранковића са Слободаном Пенезићем, којем је посвећен други део овог дипломског рада, њих двојица су били добри пријатељи и поштовали су се, мада није лаж да су имали и неспоразуме. Тако је остало записано да је Пенезић својој супрузи Гроздани 1964. године, након једне расправе са Ранковићем, рекао како *„Ранковић верује само својима из Удбе, чак ни самом Пенезићу, иако је он увек био отворен и искрен, једини пријатељ који је увек отворено говорио шта мисли о њему, за разлику од осталих“* (Марковић, Рајевац, 2018: 53).

Говорећи о Брионском пленуму, једна ствар упада у очи. Не можемо рећи да се на то досад нико није осврнуо, будући да материјала на ову тему има у изобиљу од стране

разних и релеватних и мање релеватних извора, али је чињеница да до сада нисмо имали прилике да то запазимо. Наиме, главни кривци Брионског пленума, осим Војина Лукића, укључујући Александра Ранковића, Светислава Стефановића и Животија Савића, су преминули оптерећени здравственим проблемима – углавном срчаним – зарађеним након Пленума, док кад говоримо о Ранковићу, о његовом инфаркту уочи заседања смо већ говорили.

Као малу дигресију, можемо у прилог тој тези додати пример Владимира Вишњића, који је 1972. године био приморан да се повуче са места генералног директора „Генералекспорта“ или „Генекса“ *„по налогу одозго“*, јер је то, према речима људима упознатим са Вишњићевим случајем, а како је пренео његов сарадник Миша Перовић, „некоме требало“. Нанету неправду Вишњић је поднео тешко, разболео се, и мада је остао у „Генексу“ на саветодавној функцији, умро је убрзо по пензионисању, са 62 године, децембра 1984. године (Грујић, 1989: 46–48).

Када су посреди страдалници Брионског пленума, први је преминуо Животије Савић 1972. године, у 51. години, затим Стефановић 1980. године, у 70. години и три и по године касније и сам Ранковић у 74. години живота. Питање које осећамо слободу да поставимо се односи да ли је ово резултат неправде која им је на Пленуму нанесена и показатељ да су ови људи понели тежак терет неоснованих а жестоких оптужби које су се сручиле на њихова леђа – као у случају њиховог колеге из привреде Владимира Вишњића – и поред више од – у случају Александра Ранковића и Светислава Стефановића – четрдесет година пожртвованог револуционарног рада и ангажмана у редовима органа безбедности?

Слике 6. и 7. Војин Лукић и Животије Савић, „ранковићевци“⁴ који су такође „пали“ на Брионском пленуму (преузето из Нумић, 1989)

⁴ Термин који се односио на сараднике и присталице Александра Ранковића.

Слика 8. *Александар Ранковић* (фотографија из личне архиве аутора рада, кропована од фотографије преузете са интернета 2019. године)

5.3.1 Ранковићева сахрана и „Лека“ у очима народа

Александар Ранковић је, како смо истакли, преминуо у ноћи 19. августа 1983. године, од последица инфаркта, три месеца пре 74. рођендана.

Породица је о његовој смрти обавестила Секретаријат борачке организације у Београду, а убрзо је вест отишла и у етар (Димитријевић, 2020: 420). О Ранковићевој смрти известио је велики број међународних медија и новинских агенција, укључујући и британске и италијанске медије попут „Би-Би-Сија“, „Гардијана“, „Тајмса“, агенције „АНСА“, перуанског „Ел комерсија“, мађарског „Радио Кошута“, француског „Монда“ итд. (Марјановић, 2002: 324–334).

Смрт Александра Ранковића уследила је три године након смрти Јосипа Броза Тита. Међутим, политичке прилике у Југославији су и даље биле такве да је Председништво Централног комитета Савеза комуниста Србије инсистирало да се предузму све потребне мере како се Ранковићева сахрана не би „злоупотребила у политичке сврхе“; примера ради забрањено је његовом сараднику из времена Службе, Војину Лукићу, још једном од страдалника Брионског пленума, да говори на Ранковићевој сахрани, било је забрањено давање читуља, осим једне на дан сахране, и то искључиво породици (Димитријевић, 2020: 421–422).

Јавно извештавање са Ранковићеве сахране дозвољено је само „Танјугу“, који је, ваља споменути, након вести о његовој смрти, по налогу Централног комитета СКЈ објавио Ранковићеву револуционарну и државничку биографију (Секулић, 1989: 13). Уредништво „Танјуга“ је на сахрану могло да пошаље само једну новинарску екипу, коју су чинили уредница политичке рубрике Драгица Мајсторовић, њен колега Перо Спаравало и фоторепортери. По налогу Трпета Јаковлевског, извршног секретара Централног комитета СКЈ, извештај са сахране могао је да има само два и по ступца. Директор „Танјуга“, Михаило Шарановић, инсистирао је да се умањи број присутних на сахрани. Наиме, тачан број присутних сахрани Александра Ранковића се не зна тачно, али је слободна процена да је реч о 100.000 грађана (Димитријевић, 2020: 422). Шарановић је инсистирао да то буде приказано као, према речима Мајсторовићеве „неколико хиљада“ (Марјановић, 2002: 317–320).

Александар Ранковић сахрањен је 22. августа 1983. године у Алеји народних хероја на Новом гробљу у Београду, уз присуство, осим чланова породице, и представника СР Србије, Социјалистичког савеза радног народа (ССРН) Србије и Скупштине Града Београда, и уз повике „Лека, Лека!“, „Марко, Марко!“, „Херој Лека!“, па чак и „Тито, Марко!“. Мноштво окупљених грађана скандирало је и аплаудирало. Међутим, чим је један од говорника на сахрани споменуо тему Брионског пленума уследиле су салве звиждука и негодовања (Димитријевић, 2020: 422).

Александар Ранковић је испраћен уз Почасну јединицу ЈНА и три почасна плотуна (Марјановић, 2009: 323–327).

Слика 9. Детаљ са последњег испраћаја Александра Ранковића, 22. августа 1983. (преузето из Секулић, 1989)

Сахрана Ранковића интересантна је и из угла безбедности. Наиме, наступ окупљених грађана тог августовског дана на Новом гробљу у Београду био је највећи скуп таквог типа још од студентских демонстрација 1968. године. Служба државне безбедности је будно пратила стање на самој сахрани, уочила да је био присутан велики број оних који су се третирали као „отпадници од Партије“, а наравно био је присутан и велики број пензионисаних официра Управе државне безбедности, као и интелектуалне елите, чланова „Одбора за заштиту уметничких слобода“.

Сахрана Ранковића на крају има два тумачења, једно професионално од стране органа безбедности, и друго, политичко, од стране руководства Партије. Наиме, док је званичан закључак Службе државне безбедности гласио да је реч о „великом тренингу протеста маса“, дотле је конклузија Савеза комуниста Југославије била да је реч о „неуобичајеној политичкој демонстрацији, чије индикације и импликације треба узети за озбиљно и у складу с тим и изучити“ (Димитријевић, 2020: 423).

Оно што је занимљиво јесте и утицај сахране на дешавање у Србији у времену краја осамдесетих година. Наиме, у једном телевизијском наступу 14. фебруара 2011. године, Душан Ступар истакао је како је у својству начелника СДБ за Град Београд, а по налогу тадашњег Републичког секретара за унутрашње послове СР Србије Светомира Лаловића, организовао три пута пројекцију снимљеног материјала са сахране Ранковића за Слободана Милошевића. Милошевић је, према речима

Ступара, сва три пута врло пажљиво одгледао снимљени материјал, те се на основу тога може извести закључак да је сопствену политику, нарочито у погледу косовског питања, креирао и на основу расположења народа окупљеног на последњем испраћају некада првог човека Управе државне безбедности социјалистичке Југославије (преузето са <https://www.youtube.com/watch?v=O3mPLyr8bBE>, 1:14–4:34min, 27.02.2020, 22:27h).

Коментаришући велики број окупљених на сахрани њеног супруга, Славка Ранковић, удовица Александра Ранковића је истакла како *„за све нас треба да је утеха испраћај који му је народ приредио на његовом последњем путу, испраћај приликом његове сахране. Против те огромне масе људи ништа нико није могао“* (Милковић, 2016: 58, према Ковач, Димитријевић, Поповић Григоров, 2016: 375).

5.4 Паралела између Брионског пленума и Осме седнице – Сличност између Александра Ранковића и Драгише Павловића

Ово поглавље дипломског рада настало је као продукт размишљања његовог аутора на тему сличности између догађаја Брионског пленума из 1966. године и Осме седнице из 1987. године.

Мада су разлози њиховог одржавања компаративно различити, суштина им је била иста, а сводила се на доношење политичке пресуде људима који су у актуелним политичким приликама засметали – са једне стране то је био Александар Ранковић, неприкосновени шеф Управе државне безбедности и први потпредседник СФРЈ, а са друге стране радило се о Драгиши Павловићу, председник Градског комитета Савеза комуниста Београда.

Да би могли поближе да прикажемо сличност, морамо да истакнемо једну битну разлику међу Ранковићем и Павловићем, која је персонално-политичке природе. Наиме, за разлику од Ранковића, који је скоро тридесет година био најоданији сарадник и следбедник Јосипа Броза Тита, Драгиша Павловић није био по вољи Слободану Милошевићу, који се у то време налазио на месту председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије и да сарадња њих двојице неће бити нимало једноставна (Стојшић, 2014: 28–29).

Иступ Драгише Павловића 11. септембра 1987. године током разговора који је имао са главним уредницима средстава јавног информисања, као и секретарима основних организација унутар Савеза комуниста, где је у својству шефа београдских комуниста употребио три речи које ће понети и наслов његове књиге, али које су алудирале на наступ Слободана Милошевића на Косово Пољу априла 1987, а оне гласе *„Олако обећана брзина“*. Његова критика националистичког становишта које може донети само ватру, а не да представља решење проблема окарактерисало се и

као напад на Централни комитет Савеза комуниста Србије (Стојшић, 2014: 33). Павловићев наступ био је само каписла да уследи оно што је уследило, те је према речима Ивана Стамболића, блиског Павловићевог сарадника и у то време председника Председништва СР Србије, случај Драгише Павловић „изнуђен“ (Стојшић, 2014: 71).

Слика 10. Драгиша Павловић, шеф београдских комуниста до историјске Осме седнице ЦК СКС, 1987. године (преузето са <https://pulse.rs/wp-content/uploads/2011/03/palovic-dragisa-500x668.jpg>, 04.03.2020, 00.35h)

За разлику од догађаја из 1966. године, овога пута први говорник је био из реда оних који су „упирали прстом“. Реч је о пензионисаном генералу-армије ЈНА, члану Председништва СФРЈ испред СР Србије, Николи Љубичићу. Саветовао је Павловића

да поднесе оставку. Приликом обраћања Љубичић се позивао на своје „искуство, и животну и партијско“, те саветујући га као његов „*старији друг*“ (преузето са <https://www.youtube.com/watch?v=XMaEhyV3W74>, 25:50–26:11min, 04.03.2020, 01:17h). Међутим, у свом обраћању није изнео ниједан конкретан аргумент против Павловића, којим би се оправдало његово рушење на Осмој седници, већ је на индиректан начин потенцирао његову одговорност (Стојшић, 2014: 68).

Међутим, Драгиша Павловић јесте, као и Александар Ранковић двадесет и једну годину раније, узео реч на свом „суђењу“ и наступио прилично сталожено, штавише помирљиво, и поред бројних жестоких критика, оптужби и напада на себе. Павловић је чак у једном тренутку и сам споменуо Брионски пленум, истичући како је за њега „*политички неприхватљиво и неочекивано враћање Брионском пленуму и деловању људи из државне безбедности – Ранковића и Стефановића*“ (Стојшић, 2014: 77–79). Драгиша Павловић је на Осмој седници разрешен чланства у Централном комитету Савеза комуниста Србије са осам против и осамнаест уздржаних гласова (Стојшић, 2014: 108).

Књига коју је Драгиша Павловић написао 1988. године и која носи назив „Олако обећана брзина“ није штито које може свако сести да чита. Напротив, стил писања којим се Павловић служио, на страну ретроспектива конкретних догађаја, својствен је људима изузетне интелигенције које да бисте разумели морате прилично да се потрудите. О томе најбоље сведочи одељак „Уместо поговора“ из његове књиге (Павловић, 1988: 377–408). Такође, ваља истаћи и чињеницу која се тиче његове скромности, а коју аргументујемо његовом пријавом на конкурс словеначке фирме „Смелт“, у својству незапосленог лица пријављеног у СИЗ-у, за пријем на радно место „помоћника директора подручја“, у којем наводи своје професионално и радно искуство, као и формално образовање (дипломирани економиста и машински инжењер, доктор политичких наука) (Павловић, 1988: 408). На основу тога закључујемо да је и мало вероватно да би један такав профил личности имао било каквих претензија утирању сопственог политичког пута и да је Осма седница била политичка ликвидација личности која је била глас разума у свеопштем националистичком хаосу који је, између осталог, и утицао на крвави распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Његова политичка ликвидација је била увод у оно што ће се дешавати само неколико година потом и својеврстан подсетник на обрачун са Александром Ранковићем двадесетак година раније, а кључна сличност осим суштине самих „процеса“ лежи и у њиховим личним карактеристикама – о чему смо у завршној речи посвећеној Брионском пленуму већ говорили – тиме како су се носили са оптужбама, критикама и слободно се може рећи нападима на њихову политику, а на крају крајева и чињеница да су обојица оболела од сличних здравствених проблема, и да су обојица преминула управо од срца – Александар „Лека“ Ранковић 1983, а Драгиша „Буца“ Павловић 1996. године, што им омогућава статус својеврстан карактер трагичних личности (преузето са https://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:689041-Zrtve-vremena-u-kome-su-ziveli, 28.02.2020, 22:50h).

6. СЛОБОДАН ПЕНЕЗИЋ

Личност Слободана Пенезића са собом носи бројне контроверзе. Сагледавајући га од времена када је као школарац почео први пут да се сусреће са левичарским идејама, преко студентских дана на Пољопривредно-шумарском факултету Универзитета у Београду, до активне улоге у Народноослободилачкој борби, и напослетку функцијама које је заузимао пуних двадесет година, све до смрти. Оно што је ту смрт пратило јесу бројне спекулације око тога да ли је то била саобраћајна незгода и пуки несрећни случај или је ипак убијен, а страдали са њим колатерална штета.

Личности Слободана Пенезића и Александра Ранковића ћемо тежити објективно приказати, у складу са значајем који за историју нашег поднебља имају. Бављење спекулацијама би свакако нарушило академски кредибилитет нашег рада, али ћемо у наставку свакако дотаћи и тај догађај, који је оставио трага у Социјалистичкој Републици Србији.

За разлику од његовог друга, колеге и саборца Александра Ранковића, Пенезићев живот смо поделили у три сегмента, један посвећен револуционарној активности од 1937. до 1944. године, други посвећен његовом друштвено-политичком раду, од 1944. до трагичне смрти двадесет година касније, и трећи посвећен његовој погибији и народном миту који га је пратио. На тај начин ћемо стећи комплетнији увид у његов рад у органима безбедности, као и на чему се тај рад заснивао, слично као и код Ранковића. Оно што смо већ имали прилике да истакнемо, Слободан Пенезић је за разлику од Александра Ранковића био републички руководицац, није се истицао на савезним функцијама. Иако је позиција најпре потпредседника, потом и председника Извршног већа НР/СР Србије изузетно висок политички положај, примарно ћемо се фокусирати на период од 1944. до 1953. године, дакле време када је био начелник ОЗНА за Србију и министар унутрашњих послова НР Србије, што је било врло осетљиво време, време кризе Информбироа и бројних обрачуна унутар партијских и државних оквира.

6.1 Револуционарна активност (1937–1944)

Слободан Пенезић рођен је 02. јула 1918. године у Ужицу, пред крај Првог светског рата, у породици Спасоја и Видосаве Пенезић. Имао је два млађа брата, Сретена и Предрага, и млађу сестру Милену. Такође, имао је и три полубрата, Видоја, Миодрага и Милана, и полусестру Емилију, из очевог првог брака (Матић, 1983: 22). Његов рођени брат Сретен (1920–1997) такође је био првоборац, учесник Народноослободилачке борбе и касније официр, пуковник техничке службе ЈНА, запослен у наменској индустрији, где је обављао директорске функције у више

предузећа НР/СР Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине (Марковић, Рајевац, 2018: 41), а највећи траг оставио је у „Претису“ из Вогошће, где је Пенезића млађег после одласка пратила народна крилатица *„Сад Вогошћа нема птића к’о Сретена Пенезића“*.

Отац Слободана Пенезића је умро кад је Слободану било 16 година, 1934. године (Матић, 1983: 24). Мада је Пенезића револуционарни и слободарски занос пратио од детињства, тек након доласка на студије агрономије у Београд, а након завршене Ужичке гимназије, 1937. године (мада се за комунистички покрет заинтересовао још као ученик виших разреда гимназије), почиње озбиљније и формалније да се бави револуционарним радом, јер су идеје које су га носиле одговарале приликама које су га по доласку на Београдски универзитет затекле (Матић, 1983: 41).

Слика 11. Слободан Пенезић као матурант Ужичке гимназије, 1937. година (преузето из Матић, 1983)

Мада формално није био члан СКОЈ, Пенезић је помагао његов и рад Партије (Лопушина, 2013: 121), чији члан постаје у фебруару 1939. године (Матић, 1983: 51).

Због свог револуционарног рада на Универзитету неколико пута је био хапшен, а за његове студентске дане се и везује надимак „Крцун“ који ће га пратити не само до краја живота, већ и кроз легенде након трагичне погибије 1964. године. Наиме, 1938. године једном његовом колеги је Слободан заличио на лика из стрипа „Крцун и Моца“, који је излазио у часопису „Јеж“, тада званом као „Ошишани јеж“ и тако настаде надимак „Крцун“ (Матић, 1983: 20).

Слободан Пенезић је учествовао у многим акцијама револуционарне студентске омладине на Београдском универзитету, и током школске 1937/'38. године афирмисао се као револуционар (Матић, 1983: 50). Крајем 1939. постао је секретар факултетског партијског бироа, а почетком 1940. године Универзитетског комитета СКОЈ. У међувремену је ушао и у чланство Покрајинског комитета СКОЈ за Србију (Матић, 1983: 53). Био је под будним оком београдске полиције, која је о њему имала два-три досијеа, од којих се један водио на име „*Monsieur* Крцун“ (Матић, 1983: 55).

Слика 12. Слободан Пенезић као студент прве године агрономије на Београдском универзитету, када је у потпуности прихватио револуционарни позив (преузето из Матић, 1983)

Ратне године, до постављења на место начелнике српске Озне, Слободан Пенезић провео је најпре у Ужичком народноослободилачком партизанском одреду „Димитрије Туцовић“ (Матић, 1983: 65), а потом са „својом“ Другом пролетерском ударном бригадом, чији је био политички руководицац од 1942. до 1944. године (Матић, 1983: 117). Ипак, иако је на место „првог српског обавештајца“ ступио 1944, Пенезић се од 1941. године бавио пословима који одговарају корпусу послова безбедносно-обавештајног система. Наиме, још од времена Ужичке републике, Пенезић је, осим на успостављању народне власти, радио је и на пословима безбедности Врховног штаба и Централног комитета КПЈ, као и у оквиру Комисије за борбу против пете колоне (Матић, 1983: 86).

Слика 13. Слободан Пенезић у својству политичког комесара Друге пролетерске дивизије држи опроштајни говор на сахрани Бошка Бухе, септембар 1943. године (преузето са

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/35/Krcun_Penezi%C4%87_govori_na_sahrani_Bo%C5%A1ka_Buhe%2C_1943.jpg, 29.02.2020, 15:43h)

Слободан Пенезић је, иако по вокацији несвршени инжењер агрономије, те без формалних квалификација за такав посао, дужности борбе против пете колоне озбиљно схватио и ревносно обављао све до политичког ангажмана у Политоделу Друге пролетерске ударне бригаде (Матић, 1983: 89). Један од његових најпознатијих случајева којим се бавио током своје борбе против „петоколонаша“

јесте случај енглеског мајора Теренса Атертона (Матић, 1983: 107–108). У међувремену, Друга пролетерска ударна бригада ушла је у састав Друге пролетерске дивизије, и септембра 1943. Пенезић је постао њен политички комесар, али је након пораза Дивизије у Пријепољу и догађаја познатог као „Пријепољска трагедија“ смењен и позван на одговорност; у међувремену је био на положају при Главном штабу за Србију у Санџаку (Матић, 1983: 168–169), али ће убрзо потом бити рехабилитован, мада су догађаји од децембра 1943. на Пенезића оставили дубок траг (Матић, 1983: 163–166).

Након коначне рехабилитације, Пенезић је у лето 1944. године постављен за начелника српске Озне и дата су му овлашћења да организује органе безбедности на територији Србије, а по самим Пенезићевим речима, *„његов главни посао у Србији је била организација Озне“*, а за то су му били потребни проверени кадрови (Лопушина, 2013: 122). Карактеристичан је случај из децембра 1944. године, када је врбовао Срећка Милошевића, каснијег шефа Удбе за Србију, који се суочио са ампутацијом ноге услед тешке ратне повреде. Пенезић га је приволео речима *„... За револуционара ће бити посла макар немао ни руке ни ноге. ... Дођи код мене... У Озну за Србију. Потребни су нам одани људи, комунисти... Проблеми су велики. Треба штитити оно што смо борбом извојевали. Бити у заштити револуције исто је тако часно као и у борби за победу те револуције“* (Матић, 1983: 167–168).

Слика 14. Слободан Пенезић у својству начелника Озне за Србију у својим радним просторијама (преузето из Матић, 1983)

6.2 Друштвено-политичка активност (1944–1964)

Слободан Пенезић је у времену након завршетка Другог светског рата, али и уочи његовог краја, и у времену преузимању функције начелника Озне за Србију, напредовао и на политичком плану. Био је члан Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС), а прикључен је и Централном комитету Комунистичке партије Србије, као и његовом Политбироу. На Петом конгресу КПЈ 1948. године изабран је у Централни комитет КПЈ (Матић, 1983: 184).

Његов политички успон сугерисао је да би Пенезић могао у ближој будућности зауимати најодговорније функције у Републици, можда и у Федерацији, међутим историја је показала, а како смо у овом дипломском раду већ навели, да Пенезић никада није био на одговорној савезној функцији, за разлику од свог друга Александра Ранковића.

Слободан Пенезић је по пријему функције начелника Озне за Србију, кренуо у озбиљан пут организације саме Службе и борбу против контрареволуционарних тенденција поражених снага које тај пораз још увек нису у потпуности прихватиле (Матић, 1983: 180–184). Било је неопходно обезбедити „политичко јединство и обавештајне и контраобавештајне службе“ (Матић, 1983: 175). Пример Срећка Милошевића из претходног поглавља није једини када је у питању селекција кадрова којој је Пенезић по преузимању дужности приступио. Ангажовао је људе које је познавао, који су му блиски, у које је имао поверења и као људе и као комунисте, што је у то време било јако важно, у циљу заштите револуционарних социјалистичких тековина. Оно што је интересантно јесте то да је неколицина његових сарадника, најбољи примери су Срећко Милошевић и Драгослав Новаковић, којег је врбовао на сличан начин као и Милошевића – мада је Новаковић био ангажован заједно са Пенезићем у оквиру Комисије за борбу против пете колоне, те је у том професионалном смислу имао искуства – су напредовали до најодговорнијих позиција у органима безбедности Србије након рата (Матић, 1983: 177).

Ако сагледавамо Пенезића као руководиоца Озне, онда морамо у обзир узети његову превасходну улогу која се тичала анализа случајева којима се бавио, а чија је лепеза била поприлично широка. Пенезић је разматрао случајеве хватања одметника, супротстављања грађанским политичарима, те чисто обавештајном проблематиком, а оно што је важно јесте то што је радио на њиховој процени у погледу политичке димензије и значаја које су имале (Матић, 1983: 188). У почетку су његови главни сарадници, и како је сам Пенезић тврдио „*окосница Озне*“, били Слободан Крстић, Радован Грковић, Василије Ковачевић и Светолик Лазаревић, који ће са њим заједно погинути у саобраћајној незгоди двадесет година касније (Лопушина, 2013: 122–124). Рад на организацији Озне формално је био завршен у Србији октобра 1944. године, а Пенезић и његове колеге су се постарале да то буде извршено у

складу са Наредбом Врховног команданта НОВ и ПОЈ, Јосипа Броза Тита, о организацији позадинске власти из фебруара 1944. То је значило да је основна организациона јединица југословенске политичке полиције било управо Опуномоћство Озне, које се морало основати, како на нивоу округа, тако и у Команди подручја. Такође, по једног повереника Озне је било неопходно поставити и у организационој структури Команде места (Лопушина, 2013: 126). Према речима Милана Трешњића, који је у то време имао чин мајора Озне, „опуномоћства Озне под Крцуном су имали Војводина, Косово и Метохија, Рашка област и Град Београд“ (Лопушина, 2013: 128).

Слика 15. Слободан Пенезић као начелник Озне за Србију, 1945. година (преузето из Матић, 1983)

Проблем са којим се Пенезић сусрео као начелник српске Озне јесте и то да је ОЗНА имала велика овлашћења и да неки официри нису умели да се носе с тим, ша је долазило и до прекорачења овлашћења. Када говоримо о великим, практично неограниченим овлашћењима, говоримо о периоду 1944. и 1945. године. Пенезић је у тим условима морао да се бори против таквих деформација унутар саме Службе, те да оне који нису били свесни одговорности које њихова униформа носи, већ само и искључиво права које имају, оштро кажњава, да се позива на социјализам, народ и говорио о тези да ће те младе људе народ поштовати само по томе „колико су савесни и праведни“ (Матић, 1983: 189–190).

На месту начелника Озне за Србију Пенезић је остао до 1946. године. У међувремену је у потпуности остварио улогу најнепосреднијег ствараоца Озне у Србији, најдиректније учествујући у избору кадра, посећивао је окружна опуномоћства, усмеравао њихов рад, одржавајући притом везе са партијским форумима, усклађујући професионални и политички карактер рада Службе (Матић, 1983: 201).

Вероватно најпознатија епизода из његовог руковођења службом из тог времена јесу операције хапшења Николе Калабића (Матић, 1983: 238) и Драже Михаиловића, који је ухапшен, куриозитета ради, на дан 13. марта 1946. године (Матић, 1983: 274) када је устројена Управа државне безбедности (Матић, 1983: 202).

Године 1946. 19. фебруара (Марковић, Рајевац, 2018: 47) Пенезић је постао министар унутрашњих послова НР Србије, заменивши на том месту Црнотравца Милентија Поповића (Матић, 1983: 202). Највећи проблем са којим се сусрео у скоро деценију колико је провео у полицијској министарској фотелји јесте свакако криза око Информбироа. Пенезићу је то тешко падало, највише на личном плану. Увек га је пратила слика једног његовог борца, Пера Будака из Првог батаљона Друге пролетерске ударне бригаде, који је, тешко рањен у обе ноге, скочио у реку Лим да не дозволи да митраљез падне у руке немачком непријатељу, и последњим речима ускликнуо „*Живео Стаљин!*“ (Матић, 1983: 280). Ситуација се наједном променила и Стаљин и Совјетски Савез су постали сукобљена страна.

Премда смо на ту тему у оквиру овог дипломског рада, значајно је поновити да је овај сукоб са Совјетским Савезом створио нове проблеме унутрашњој безбедности социјалистичке Југославије, будући да није био мали број оних који су се од 1948. године изјаснили за Резолуцију Информбироа. Такође, био је знатан број совјетских резидената на територији Југославије, са којима је Управа државне безбедности требало да изађе на крај, мада су Совјети били активни и у кадрирању и врбовању домаћих људских ресурса зарад својих интереса, а о таквом једном случају је сведочио и Пенезићев тадашњи помоћник за јавну безбедност, Бране Јевремовић (Матић, 1983: 281–282). Када је у питању активност информбироовских елемената у Југославији са којима је Пенезићев ресор са њиме на челу имао највише посла, издвајају се три битна периода: први, пар месеци по објављивању Резолуције, затим други од септембра 1948. до марта 1950. године и трећи, после 1950. године. Они се сагледавају кроз призму броја и активности информбирооваца у НР Србији, као и обавештајно-диверзантских активности служби са Истока и њихових елемената овде (Матић, 1983: 283).

И као министар полиције, и касније као (пот)председник Извршног већа, Пенезић се бринуо о „обичном“ човеку. Познат је случај када је из аутомобила приметио једног свог старог борца из Друге пролетерске кога су снашли тешки дани како гура колица, зауставио шофера, купио свог старог ратног друга и запослио га у Министарству унутрашњих послова (Матић, 1983: 321–322).

Међутим, није „полицијски“ посао једина занимација Пенезићева из времена док се налазио на челу овог ресора. Бринуо се Слободан Пенезић у то време, почетком педесетих година, и о привредном развоју Србије, те је допринео оснивању највећег спољно-трговинског предузећа у Србији и бившој Југославији, „Генералекспорта“ – скраћено „Генекса“. Наиме, у разговорима које је водио са оперативцем Управе државне безбедности, пуковником Ратком Дражевићем, а по речима самог Дражевића у интервјуу 1987. године, дошло се до закључка да је једно такво предузеће потребно Србији (Грујић, 1989: 36). Миша Перовић, један од људи који су сачињавали руководећу структуру у „Генексу“ и близак сарадник већ споменутог Владимира Вишњића, који је пуних двадесет година био на челу спољно-трговинског гиганта, испричао је крајем осамдесетих година да је Слободан Пенезић играо „пресудну“ улогу у формирању „Генекса“, те да је он изнео став највишег југословенског руководства да су на републичким нивоима неопходна југословенска спољно-трговинска предузећа која ће бити руковођена из самих република, (Грујић, 1989: 37–38). Иначе, Владимир Вишњић, који је на препоруку Извршног већа НР Србије, у сарадњи са Ратком Дражевићем, као представником Удбе, основао „Генекс“, био је добар пријатељ са Слободаном Пенезићем (Марковић, Рајевац, 2018: 83).

Слика 16. Слободан Пенезић као министар унутрашњих послова НР Србије, 1946. година (преузето из Матић, 1983)

Слободан Пенезић је у децембру 1953. године прешао на рад у Извршно веће Скупштине НР Србије; годину дана се налазио на месту члана Већа, а потом је изабран за његовог попредседника, тачније постао је вице-премијер. На месту председника Извршног већа обрео се у јуну 1962. године и на тој позицији је остао до смрти, новембра 1964. године (Матић, 1983: 290). Иако је имао само 35 година када се преузео тог одговорног друштвено-политичког позива, имао је сасвим довољно револуционарног и управљачког искуства, да том изазову може да одговори на адекватан начин.

Доста се Пенезић бавио комуналним питањима (Матић, 1983: 300), а био је ангажован и у Уставној комисији НР/СР Србије, чији је био председник, те је био и члан Савезне уставне комисије, а Едвард Кардељ, један од најближих Титових сарадника, прокоментарисао је Пенезићев ангажман, истакавши како је реч *„о изузетно виспреном и мудрому човеку, способан и за далеко сложеније послове...“* (Матић, 1983: 304).

Миодраг Чеперковић, директор „Југометал комбината“, испричао је како је Слободан Пенезић један од најзаслужнијих за изградњу Железаре у Смедереву. Такође, истакао је и Пенезићеву улогу у заштити српских кадрова, наводећи лични пример када је на једном привредном скупу с почетка шездесетих година рекао како *„Едвард Кардељ није власник ове земље да може апсолутно да одлучује о питањима која се тичу самих предузећа...“* По његовим речима, Пенезић му је једно вече дошао ненајављен, кратко рекао *„Спасио сам те робије, а све остало није важно!“*, попио са њим пола флаше ракије и отишао. О Пенезићу као републичком руководиоцу, Чеперковић је рекао и то како му *„много дугује, да је био вансеријски човек непоновљивих квалитета и моћне интелигенције, који се никога није бојао“*; назвавши га *„изданком најлепше српске традиције, који воли Србију, али и све друге народе“* и стављајући га у исти кош са врхом совјетског савезног тадашњег руководства, па чак и са енглеском краљицом (Грујић, 1989: 17–21). Ове речи Миодрага Чеперковића упућују на то да Слободан Пенезић јесте био човек који није имао „проблем“ са својим српским коренима у Федерацији, али да није био националистичких склоности и тенденција.

Вреди истаћи и то да је Пенезић био против да се у средње образовање уводи звање „вуковаца“, гледајући на то као на *„стварање непотребних привилегија међу децом“*, али је био и апсолутно на страни развоја науке и технологије и стручно едуковање кадрова (Матић, 1983: 304–305).

Списак онога што је Пенезић као високи државни руководилац у периоду од 1953. до 1964. постигао прилично је дугачак, међутим ми смо се у овом дипломском раду највише бавили његовим радом у оквиру система безбедности, те у складу с тим и том делу његовог друштвено-политичког ангажмана посветили и највише пажње.

Завршна реч у аналитичком приступу Слободану Пенезићу биће посвећена његовој трагичној погибији у јесен 1964. године, као и својеврсном миту који се везивао за

њега, чему су Пенезићева личност и непосредан однос са сарадницима и народом допринели.

Слика 17. Слободан Пенезић као председник Извршног већа СР Србије – премијер Србије (преузето из Матић, 1983)

6.3 Погибија и мит о „Крцуну“

Слободан Пенезић погинуо је 06. новембра 1964. године, у 12:15h, у саобраћајној незгоди, на путу између Степојевца и Великих Црљена, док је ишао на среску конференцију Савеза комуниста у, тадашње, Титово Ужице. Имао је 46 година. Уз Пенезића, погинуо је и његов ратни друг и колега из органа безбедности након рата, Светолик Лазаревић (Друловић и сар., 1965: 4). Аутомобилом је управљао Милорад Ломић, Пенезићев дугогодишњи службени шофер, који је од последица повреда

преминуо неколико дана након незгоде (Марковић, Рајевац, 2018: 91). Аутомобил којим су путовали био је америчке марке „олдсмобил“, регистарских ознака БГ 20–55. Време је било магловито, пут клизав, Ломић је у једном тренутку изгубио контролу над возилом, при пуној брзини од 130km/h (Лопушина, 2013: 143) слетео с пута и ударио у једно једино дрво које се ту налазило (Матић, 1983: 11). Према речима сведока, последње Пенезићеве речи биле су упућене његовом шоферу и гласиле су: „*Шта то би, Ломићу?*“ (Марјановић, 2009: 102). Званична верзија је да је реч о саобраћајној незгоди. Међутим, многи сумњају у то и сматрају да је реч о исценираном догађају, који се неретко доводи у везу са догађајима две године касније, дакле са Брионским пленумом, за ког се тврди да је тешко да би се могао догодити да је Слободан Пенезић био жив. Но, међутим, то спада у домен теорија завере и те ћемо спекулације прескочити у овом дипломском раду.

Слободан Пенезић је сахрањен у Алеји народних хероја на београдском Новом гробљу, 08. новембра 1964. године, уз највеће почасте (Матић, 1983: 12), уз присуство великог броја представника државе и Партије, али не и Јосипа Броза Тита, који је послао венац, на којем је писало „*Драгом Крцуну – Тито*“ (Димитријевић, 2020: 228). Доводећи га у везу са Александром Ранковићем, син Ранковићев, Слободан, изјавио је једном приликом да „*када је погинуо Слободан Пенезић Крцун, тада сам једини пут видео свог оца да плаче*“ (Димитријевић, 2020: 229). Са супругом Грозданом је имао троје деце.

О томе како је и на који начин перцепирана личност Слободана Пенезића у народу, најбоље сведочи чињеница да је акценат био на његовом надимку „Крцун“. Био је и ратни комесар, по чину генерал-пуковник ЈНА у резерви; од 05. јула 1952. године и народни херој Југославије, био је и министар, председник Владе СР Србије на крају крајева, али је увек преовладавало неформално „друже Крцуне“. Напослетку, званичну вест о његовој смрти увек је пратио управо тај неформалан тон, исказан речима „погин'о Крцун“. Један песник је, говорећи о Слободану Пенезићу, рекао следеће речи, на основу којих можемо закључити како се у народу градио мит о „Крцуну“: „...*За њега сви аугментативи од речи: људина, велики брат, буразерчина, велики друг, другарчина*“ (Матић, 1983: 13).

Миту о „Крцуну“ допринео је и његов карактер, његов народни менталитет. Помињани мајор Озне, Милан Трешњић, је у једном свом есеју у часопису „Нострадамус“ говорио о Слободану Пенезићу, истичући његов однос према српском народу, према историји српског народа, али и према српском фолклору, приповедајући о Пенезићевој љубави према народним песмама (Лопушина, 2013: 139), а такође је занимљиво и сведочење новинарке Љиљане Булатовић, која је у то време била омладинка СКЈ. Према речима Булатовићеве, Слободана Пенезића је доживљавала као оца, присећајући се 1958. године, када је Пенезић био на месту потпредседника Извршног већа НР Србије, и једне згоде у Ловачком дому у Липовичкој шуми, приликом које јој је спремио пиће, цин-тоник, помогао око спремања есцајга за госте, а затим подигао госте на ноге и чак натерао и самог Јосипа Броза Тита да заигра уз тактове „Марша на Дрину“ који је том приликом

наручио. Такође, Булатовићева се осврнула и на Пенезићев ауторитет који је уживао и као друштвено-политички радник, а његова личност све скупа долази до изражаја кроз стихове који су му спевани након његове смрти, а који гласе „Иде чета чела намрштена, међ' њом нема Криун Слободана“ (Лопушина, 2013: 142).

Загребачки „Вјесник“ је у три речи описао Слободана Пенезића, којима ћемо и завршити овај одељак: „Революционар, друг, човјек“ (Друловић и сар., 1965: 143).

Слика 18. Слободан Пенезић у Клубу посланика, на дочеку Нове 1964. године (преузето из Матић, 1983)

7. ОДНОС АЛЕКСАНДРА РАНКОВИЋА И СЛОБОДАНА ПЕНЕЗИЋА СА ЈОСИПОМ БРОЗОМ ТИТОМ

Дискурс о значају који су као појединци Александар Ранковић и Слободан Пенезић имали за политички и систем безбедности СФР Југославије и СР Србије тешко да се може замислити без да се у њега укључи и питање односа који су ова два „безбедњака“ имала са Јосипом Брозом Титом, председником социјалистичке Југославије. Иако у оквиру ове теме има простора за многобројне легенде, од којих је упитно које су од њих тачне, управо из тог разлога ћемо такве приче заобићи и фокусирати се на суштину. А суштина је да је Јосип Броз Тито, када говоримо строго о нашој теми, сматрао, а о томе разговарао и са Фицројем Меклином, шефом британске војне мисије при Врховном штабу НОВ и ПОЈ, како једна личност *„може утицати на ток историје, али да једна личност може постати историјска само ако има народ уз себе“* (Пановић, 2018: 154, према Тито, 1980: 252–253). Ваља додати и не само народ, него и адекватне саборце и сараднике. А Александар Ранковић, на првом месту, је то свакако био и заједно са Титом радио на стварању историје или боље рећи, за њу се борио.

Од времена када су се у другој половини тридесетих година прошлог века упознали, Ранковић је био Титов следбеник и један од најоданијих сарадника, не доводећи у тих тридесет година познанства, пријатељства и сарадње ниједном у питање Титов ауторитет, ни у војном ни у политичком смислу (Димитријевић, 2020: 20). Штавише, маја 1944. године у Дрвару, Ранковићева присебност и смиреност су одиграли једну од кључних улога у спасавању Врховног штаба са Титом на челу из пећине од ваздушног десанта Немаца. На крају крајева, Александар Ранковић се налазио на челу Државне безбедности у време највеће борбе са унутрашњим непријатељем, решавао најкомплицованија питања из сфере безбедности, те за то добијао саме похвале од комплетног државног врха на челу са Титом (Секулић, 1989: 49), а дао је и пуни допринос на политичком плану, обављајући најважније друштвено-политичке функције у Федерацији, укључујући и функцију организационог секретара Партије. Осим тога, Ранковић је имао пуно поверење у Јосипа Броза Тита, веровао је и Партији и њему као њеном председнику (Секулић, 1989: 76).

О својим односима са Јосипом Брозом Титом, Александар Ранковић је забележио „како су односи њих двојице увек били *принципијелни*, и на тој висини да му је увек могао све отворено рећи, што је и сам у другарству ценио, притом трудећи се да приликом саопштавања непријатних ствари не наруши поштовање које је осећао према њему“ (Димитријевић, 2020: 257).

И мада се Јосип Броз Тито жалио Светозару Вукмановићу Темпу, тадашњем председнику Савеза синдиката Југославије (ССЈ), како су његови односи са Ранковићем захладнели откако је Ранковић постао потпредседник Републике,

Вукмановић је стао у одбрану Ранковића, бранећи његову политичко-партијску оданост и личност „*доброг комунисте*“. Вукмановић је такође сматрао да ствари са Ранковићем не треба да се решавају преко ноћи, међутим кратак дијалог који је имао са Владимиром Бакарићем, једним од највиших хрватских социјалистичких руководиоца тог времена, 25. фебруара 1966. године, указао је на то да се нешто спрема и да су односи Тита и Ранковића прилично уздрмани. Наиме, Бакарић је загрљај Тита и Ранковића прокоментарисао да је то само „*привремено*“ (Секулић, 1989: 53–55). А о томе како је и на који начин Александар Ранковић доживео обрачун Јосипа Броза Тита са њим, најбоље сведоче речи, тачније искуство Светозара Вукмановића Темпа, који се сусрео са Ранковићем у лифту зграде СИБ-а, приликом чега се Ранковић расплакао (Вукмановић, 1971).

Слика 19. Александар Ранковић и Јосип Броз Тито разговарају у Народној скупштини ФНРЈ, 1952. године (преузето са <https://ocdn.eu/pulscms-transforms/1/wcJk9lLaHR0cDovL29jZG4uZXUvaW1hZ2VzL3B1bHNjbXMvWTJZN01EQV8vMTY0ZDAxNDlkMzg4YmRlMDE1ZTdKMDZmN2I1ODdkMGYuanBnkZMCzQKAAIEAAQ>, 01.03.2020, 17.34h)

С друге стране, када је у питању Слободан Пенезић, његов однос са Јосипом Брозом Титом је био прилично комплексан, али и крајње отворен. Наиме, Пенезић је у односу са југословенским председником био непосредан, али пун поштовања, што је уосталом била одлика Пенезићевог односа према револуционарима и комунистима и по годинама и по стажу старијим од њега. У Титу је видео „*пут и оријентацију*“ за сваког комунисту, о чему је у време кризе Информбироа 1948. године говорио, да би у осврту на то време пар година потом истакао да би „пошао за Титом чак и да је он тада изабрао погрешан пут и да би га на том путу следио“, мада је осећао жал што

није био у стању да све оно што мисли и осећа према свом маршалу пренесе на хартију. Слободан Пенезић је поводом Титовог 70. рођендана, 1962. године, у Народној скупштини НР Србије одржао говор у којем се осврнуо на време заједничких борби и боравка на ослобођеној територији Ужичке републике, о значају који је Тито имао за Народноослободилачки покрет (НОП) и о сопственом кристалисању слике о „*другу Титу*“ (Матић, 1983: 310–311).

Јосип Броз Тито је, према речима Бошка Матића, Пенезићевог борца из Друге пролетерске ударне бригаде и његовог биографа, волео Слободана Пенезића. Управо та отвореност која је красила првог начелника Озне за Србију и другог министра унутрашњих послова послератне Србије, из Титовог угла гледања, значила је да пред собом има човека са којим је у сваком погледу начисто када је реч о радничкој социјалистичкој револуцији и комунистичком покрету, а такође је ценио и његову, како Матић истиче, „*партијност, радну енергију и способност*“ (Матић, 1983: 312).

Када је у питању теза о Пенезићевој погибији у саобраћајној незгоди, и сумња да је у питању убиство иза којег је стајао лично Јосип Броз Тито, а то све доводећи у везу са Брионским пленумом, тиме се у оквиру овог дипломског рада нећемо бавити, следећи политику ескивирања теорија завере којим би се академски кредибилитет рада нарушио.

Слика 20. Слободан Пенезић и Јосип Броз Тито, Сутјеска 1958. године (преузето са <https://ocdn.eu/pulscms-transforms/1/ajMk9ILaHR0cDovL29jZG4uZXUvaW1hZ2VzL3B1bHNjbXMvWlRBN01EQV8vNWU5MzZmY2I1MDE0YzgwYWM2NjdIMGZmMjhjNzY5ZGYuanBnkZMCzQKAAIEAAQ>, 01.03.2020, 17:35h)

8. УЛОГА БРИОНСКОГ ПЛЕНУМА И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ КАО УЗРОЧНИК ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ ЗБИВАЊА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ (1966–1992)

Како смо имали прилике у претходном делу рада да видимо, Брионски пленум дели време у социјалистичкој Југославији на оно пре њега и на оно после њега. С једне стране, време Александра Ранковића који се свог друштвено-политичког унитаристичког југословенског опредељења придржавао и на позицији шефа Државне безбедности, и с друге стране децентрализација система безбедности Југославије која настаје као резултат обрачуна са „деформацијама у Удби“ (Секулић, 1989: 62), како се то често називало у то време тада. Управо та децентрализација и реорганизација Управе у Службу државне безбедности и већа аутономија републичких служби (Ејдус, 2012: 232) имала је за последицу низ сукцесивних догађаја у идућих двадесет и шест година, након којих се социјалистичка Југославија и дефинитивно распала. Не можемо кривити само тај појединачан догађај, разлози распада Друге Југославије крију се и на другим пољима, од политичког преко економског, али је истина да је Брионски пленум био политичка игра у којој су руководиоци Управе државне безбедности који су заступали чврсту Југославију платили скупо своје политичко опредељење, под генералном оптужбом да су Партију ставили у службу Државне безбедности.

Када говоримо о тим догађајима које можемо посматрати и кроз призму својеврсних реперкусија самог Брионског пленума, од студентских демонстрација 1968, преко нереди на Косову и Метохији у истом периоду, након чега је уследило деловање тзв. Маспока током Хрватског прољећа, а 1971. године је убијен и амбасадор СФРЈ у Шведској, Владимир Роловић – на том ћемо се догађају у наставку посебно задржати – након чега су хрватски екстремисти извршили још неколико десетина терористичких акција под велом „борбе за слободу“ (ГолдSTEIN, ГолдSTEIN, 2018: 726). Убрзо након тога је уследио обрачун са политичким руководиоцима у СР Србији, као и директорима великих привредних система, који су редом бивали приморани да се повуку са својих позиција, а ситуација је била таква да је 1974. године за Савезног секретара за унутрашње послове СФР Југославије постављен човек из редова Армије – генерал-пуковник Фрањо Херљевић (Спасић, 2000: 107). Додуше, чињеница је да генерал-пуковник Херљевић није усамљени пример. На крају крајева, из редова Армије на рад у Савезни секретаријат за унутрашње послове прешао је и генерал-мајор Јован Поповић, који стоји иза Института безбедности, у чијој је изградњи учествовао и чији је дугогодишњи директор био (Лопушина, 2013: 250), а који је својим деловањем у великој мери допринео стручном обучавању кадрова Службе државне безбедности (Кековић, Димитријевић, 2017: 83). Проблеми су и у међувремену тињали и претили, оличени у агресивној емиграцији, четничкој и

усташкој, док осамдесетих бива најизраженија претња од стране „*шиптарских терориста*“, како открива Божидар Спасић из разговора са генерал-пуковником Петром Грачанином, Савезним секретаром за унутрашње послове СФРЈ (Спасић, 2000: 195). На крају крајева, познат је и случај, само један у низу, када су бачене две бомбе на терасу југословенске амбасаде у Тирани, 23. маја 1981. године (Миловановић, 1986: 272). Затим се сусрећемо са поновним проблемима на Косову и Метохији 1981, као и све израженије националистичке тенденције које су угрожавале концепцију „братства и јединства“ на којој се социјалистички поредак Југославије заснивао. Догађај који никако не би смео бити занемарен, а свакако јесте у корелацији са тезом о националистичким тенденцијама јесте и Меморандум Српске академије наука и уметности из 1986. године. Напослетку, Осма седница Централног комитета Савеза комуниста Србије о којој смо такође говорили уследила је само годину дана потом и представљала је још један политички оркестриран догађај који је на извешан начин одредио курс којим ће се кретати политика, бар у српским оквирима, а којој историја може судити као погрешној, из разлога што је њен исход по српски народ био погубан.

Почетак деведесетих година, осим рата на простору бивше Југославије (ако се ратна дешавања и све оно што их је пратило могу тако летимично споменути, премда нису тема нашег дипломског рада) није обележило ништа што би из угла безбедности могло да се третира са академском пажњом. Једино остаје стечено искуство да су службе безбедности итекако тесно повезане са политичким одлучиоцима и њиховим одлукама и да ни по коју цену њихов рад не сме бити диктиран, да тако кажемо, дневно-политичким интересима. Да буду подређене политичком систему апсолутно да, али не по принципу „како ветар носи“, већ у складу са постојећом нормативном регулативом и политичко-безбедносним документима, попут Стратегије националне безбедности.

Сад ћемо се вратити мало уназад. Споменули смо убиство амбасадора Владимира Роловића у Стокхолму, у Шведској, у априлу 1971. године. Оно што је важно на првом месту истаћи јесте чињеница која се тиче Роловићеве друштвено-политичке биографије, а у њој можемо пронаћи да је овај црногорски и југословенски дипломата крај Другог светског рата дочекао са чином потпуковника савезне Озне, као референт за грађанске странке Другог одсека Озне под заповедништвом потпуковника Павла Пекића (Николић, 2016: 136). Владимир Роловић, рођен 21. маја 1916. године, је био предратни студент права и опредељени левичар, комунист, који је током рата обављао дужности политичког комесара у неколико партизанских јединица. По окончању рата био је начелник Озне у Мостару, касније пуковник савезне Удбе, а као активан друштвено-политички радник и дипломата имао је чин генерал-мајора ЈНА у резерви. Према речима затвореника Голог отока, Милета Рашуле, убиство Роловића може се посматрати кроз призму крвне освете, будући да је Владимир Роловић у борбама са преосталим усташким непријатељским елементима, ликвидирао извесну породицу Барешић из Широког Бријега, из које је атентатор Миро Барешић потекао (Михаиловић, 1995: 356–357). Роловић припада

оној генерацији припадника Управе државне безбедности који су из безбедносно-обавештајног система прешли у дипломатију. Један од најпознатијих таквих примера свакако је његов друг и колега, Вељко Мићуновић, који је још од 1944. био у органима безбедности, једно време помоћник Александра Ранковића, министра унутрашњих послова ФНР Југославије, а који се налазио и на месту шефа обавештајне службе Савезног министарства иностраних послова (Димитријевић, 2020: 153). Убиство Роловића представља преседан у аналима југословенске дипломатије и управо због тога смо одлучили да укратко прикажемо овај догађај, као егземплар нечега што се вероватно не би догодило да је Управа државне безбедности остала у својим дотадашњим функционалним оквирима. Претпоставка, али вредна ризика и свакако академске одговорности.

Тог седмог априла 1971. године, атентатори Миро Барешић и Анђелко Брајковић ушли су у југословенску амбасаду у згради на шестом спрату, на адреси Страндвеген 76, у Стокхолму, под изговором да желе да продуже боравак у тој скандинавској земљи. Након регуларно попуњених формулара и вешто искоришћеног повољног тренутка, запуцали су и узели за таоца рањеног амбасадора Роловића. Како не би давали простора тешким и бруталним сценама, прескочићемо оно што се дешавало током опсаде Амбасаде. Након завршене драме, Роловић је хитно пребачен у болницу, а стокхолмска полиција је ухапсила атентаторе, који су притом узвикивали пароле уперене против социјалистичке Југославије. Руководиоци Хрватског народног отпора (ХНО) Стипе Микулић и Томислав Ребрина стали су у одбрану двојице атентатора и назвали их „*револуционарима, а не убицама*“. Оно што је интересантно јесте да су та два човека стајала иза напада на југословенски конзулат у Гетеборгу два месеца раније (Миловановић, 1986: 174–175). Полицијски инспектор који је радио на случају, Свен Турандер, открио је да је Роловић упуцан са пет метака, од чега су три била у пределу главе и смртоносна за југословенског амбасадора (Миловановић, 1986: 177). Инспектор Турандер је такође навео и да је убиство амбасадора Роловића, по његовим речима, „*најмонструозније, најдивљачкије убиство*“ које је у својој дугој полицијској каријери имао прилике да види (Миловановић, 1986: 184). Полицијска истрага утврдила је везу између атентатора и лица која су учествовала у припреми атентата, а што је Барешић сам признао (Миловановић, 1986: 176) и лица која су извршила поменути напад на конзулат у Гетеборгу фебруара месеца. Резултати истраге су показали да је извесни Анте Стојанов, који је учествовао у припреми и организацији напада на југословенску амбасаду, повезан са одређеним терористичким групацијама изван Шведске, по свему судећи у Шпанији (Миловановић, 1986: 179), што не треба да да чуди, с обзиром на то да је Франсиско Франко у то време још увек био жив и на власти, те су у Шпанији уточиште нашле и такве личности Усташког покрета као што је био Вјекослав Лубурић (Голдстеин, Голдстеин, 2018: 735). Оно што још треба истаћи јесте чињеница која се често погрешно медијски интерпретира, а то је да су атентатори пуцали на народног хероја Југославије Владимира Роловића. Тиме се свакако додатно доприноси сензационализму, али је факат да у време атентата и напада на југословенску амбасаду, Владимир Роловић није био народни херој

Југославије, већ му је Орден народног хероја доделио Јосип Броз Тито два дана након рањавања, док је Роловић био у болници „Света Каролина“ у Стокхолму, у којој је 15. априла од последица рањавања и мучења преминуо. Владимир Роловић је сахрањен 17. априла 1971. године у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу у Београду, уз највише државне почести.

Слика 21. Владимир Роловић, некадашњи припадник Управе државне безбедности и југословенски амбасадор, убијен 1971. године у Стокхолму (преузето са https://www.kurir.rs/data/images/2017/04/19/22/1163265_predstavljamo-zlocin-ubistvo-terorizam-vladimir_ls.jpg, 01.03.2020, 02:39h)

Наведени догађаји иду у прилог тези о погрешном приступу организације државне безбедности једне земље која се суочавала са таквим унутрашњим и спољашњим изазовима, ризицима и претњама, а који своје упориште има у политички организованим догађајима 1966. године на Брионима који су директно утицали на друштвено-политичка збивања у социјалистичкој Југославији у периоду између 1966. и 1992. године. Ако се постави питање да ли је могло другачије, одговор би требало препустити политичким аналитичарима и историчарима, а сасвим извесно и социолозима, с обзиром да све оно што се на Брионима догађало представља и изванредан социолошки феномен, будући да се Александар Ранковић – а њега потенцирамо као најодговорнијег, а и био је највише рангиран од свих страдалника Пленума – сусрео са бројним нападима оних који су му били блиски пријатељи и који су, чак га оштро нападајући, попут Јована Веселинова (Секулић, 1989: 63), како у свом „Дневнику“ наводи Стане Кавчич, и сам жртва политичких обрачуна почетком седамдесетих година у СР Словенији, „ускратили му и узели све“ (Секулић, 1989: 17).

9. ПОГЛЕД ИЗ ДАНАШЊЕ ПЕРСПЕКТИВЕ НА СИСТЕМ БЕЗБЕДНОСТИ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ЊЕГОВУ ТРАНСФОРМАЦИЈУ У ВРЕМЕНУ ДЕМОКРАТСКИХ ПРОМЕНА

Године 1992. Социјалистичка Федеративна Република Југославија је престала, и у формалном и у правном смислу, да постоји. Дана 27. априла 1992. донета је Декларација о стварању нове, Савезне Републике Југославије – СРЈ. Истога дана Савезно веће Скупштине СФРЈ усвојило је, уз претходну сагласност српског и црногорског парламента, Устав СРЈ, по којем државу чине удружене Србија и Црна Гора, с опцијом да се савезу придружи и нека друга земља, мада то никада није остварено. Нова држава уз коју би се могао прикачити епитет „Треће Југославије“ преузела је све обавезе њене социјалистичке претходнице. Политички притисци из Европе, пре свега из свеже уједињене Немачке, довели су до тога да Република Словенија и Република Хрватска добију међународно признање, али не и СР Југославија, која се нашла под међународном блокадом, и СРЈ је тек средином деведесетих година поново стекла своје пуно међународно признање (Зечевић, 1994: 11–12), али и сусрела с многобројним проблемима, како унутрашњег, тако и спољашњег карактера. Потоњи су били изражени кроз оружану агресију Северноатлантског (НАТО) пакта у пролеће 1999. године, а унутрашњи економски, политички и социјални проблеми су обележили епоху почетног постсоцијалистичког периода.

У свом том расулу позиција сектора безбедности доживела је корените промене, нарочито у периоду између 1992. и 2002. године. Савезни секретаријат за унутрашње послове уочи самог распада СФРЈ почео је доста да трпи. Према речима Божићара Спасића, тадашњег главног инспектора у Служби државне безбедности, српско политичко руководство је тражило сваки начин како да од Савезног СУП-а преузме материјалне и техничке ресурсе, али и надлежности које је савезна полиција имала (Спасић, 2000: 247).

На основу Закона о унутрашњим пословима и Уредбе о начелима за унутрашњу организацију и систематизацију радних места у министарствима и посебним организацијама формиран је Ресор државне безбедности (РДБ) у оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Србије, са задужењима оличеним у обавештајним, контраобавештајним, пословима обезбеђења и безбедносне заштите, као и борби против унутрашњег екстремизма. Такође се устоличавају у оквиру Војске Југославије Управа безбедности и Обавештајна управа Генералштаба Војске Југославије, уз постојање Врховног савета одбране. Савезно министарство иностраних послова имало је унутар своје организационе структуре Дирекцију безбедности и Службу за истраживање и документацију (СИД) (Кековић,

Димитријевић, 2017: 95–96). Генерално гледано, не само југословенски, већ и системи безбедности бивших социјалистичких држава су претрпели промене по окончању Хладног рата. Томе је допринео један нови корпус безбедносних изазова, ризика и претњи, али и успостављање демократских политичких система. У светлу тих насталих политичких промена и промене и регионалног и глобалног безбедносног окружења дошло је и то издвајања службе безбедности из домена сектора унутрашњих послова. Наиме, на основу Закона о Безбедносно-информативној агенцији Републике Србије од 27. јула 2002. године, створена је нова, цивилна служба безбедносно-обавештајног апарата Републике Србије, Безбедносно-информативна агенција – БИА, чиме је по први пут у ближој прошлости Србије оваква служба стекла цивилни карактер (Кековић, Димитријевић, 2017: 96). Вредно је споменути да у оквиру Министарства одбране Републике Србије имамо две службе – Војнобезбедносну агенцију (ВБА) и Војнообавештајну агенцију (ВОА), чији рад је такође прописан адекватном нормативном регулативом. Ове три службе заједно чине безбедносно-обавештајни апарат наше земље.⁵

Како је препознато у Стратегији националне безбедности Републике Србије из 2019. године, за разлику од биполарног система у којем је дејствовао систем безбедности социјалистичке Југославије, данас говоримо о мултиполарном глобалном поретку, а битна разлика, у контексту нових безбедносних изазова, ризика и претњи јесте појава сајбер тероризма. Околности су показале да развој савремених и софистицираних технологија воде појави тзв. *високотехнолошког криминала*, који у социјалистичкој Југославији није постојао, а такође је занимљиво да се тренд овог вида криминала подудара са глобалним трендовима. Наравно, околности из времена бивше Југославије и периода данашњице указују и на поједине сличности између изазова са којима су се тадашњи и садашњи систем безбедности сусретали, односно сусрећу, а то су оружана побуна екстремистичких снага, посебно на Косову и Метохији, као и обавештајна делатност страних субјеката уперена против националних интереса наше земље, док се данас организовани криминал перцепира као једна од највећих претњи по безбедност Републике Србије, уз тероризам, масовне илегалне миграције и пролиферацију оружја за масовно уништење.⁶

У условима једног новог поретка, система базираног на демократским нормама и цивилном контролом над радом Војске и службама безбедности није се искристалисао појединац по узору на Александра Ранковића и Слободана Пенезића пола века раније (иако би се, како смо већ навели, на ту тему могло дискутовати о Јовици Станишићу, који је имао чврст утицај у РДБ), међутим, данас тако нешто и није реално, с обзиром на фундаменталне друштвено-политичке разлике тог времена и овог данас, као и на услове и стање безбедности које је у време њих двојице било актуелно, а које се у међувремену озбиљно променило, што смо видели консултујући и Стратегију националне безбедности Републике Србије. Ипак, и поред тих круцијалних разлика, лик и дело Александра Ранковића и Слободана

⁵ “Службени Гласник РС”, број: 94/2019.

⁶ “Службени Гласник РС”, број: 94/2019.

Пенезића остају као подсетник на прошла времена, нарочито непосредно по окончању Другог светског рата, као и на то да чврста организација и централизован систем могу дати адекватне резултате у области безбедности, а од оних који имају резултате треба учити, и научено прилагодити савременим тенденцијама.

Слика 22. Александар Ранковић и Слободан Пенезић, 1945. године (преузето са <https://ocdn.eu/pulscms-transforms/1/oYGk9lLaHR0cDovL29jZG4uZXUvaW1hZ2VzL3B1bHNjbXMvcTm1NN01EQV8vN2RjYjdlNTc5NDlmZDUzODEwMWU0ZjQxMzBiZTMxZDUuanBnkZMCzQKAAIEAAQ>, 01.03.2020, 20:07h)

ЗАКЉУЧАК

У оквиру закључних разматрања сублимираћемо у дипломском раду написано, уз одређена образложења. Ако кренемо од самог почетка рада као логична ствар се намеће потреба да најпре објаснимо концепт система безбедности у оквиру једног ширег друштвеног система, који без претходног не би функционисао. Чињеница је да то важи за све земље на планети Земљи, али оно што је неминовно споменути јесте историјски контекст у који смо тај систем безбедности ставили. Генерално гледано, геополитички. Тако већ развијамо тему и пребацујемо се на терен конкретног развоја система безбедности у једној држави која по свом уређењу и друштвено-политичкој идеологији и оријентацији у највећој могућој мери одудара од државе коју је „наследила“. Свакако, ради се о трансформацији са монархистичког уређења народном и револуционарном борбом на народно, социјалистичко.

Време након Другог светског рата, па чак и док је он још увек трајао, када и почиње да се развија систем безбедности једне нове државе, обележили су бројни проблеми. Проблеми који не смеју бити изузети ни из историјских, али ни из политичких расправа на ову тему, приликом чега не смемо занемарити ни улогу наука безбедности у тим расправама. Тиме хоћемо да кажемо да је тај новоформирани или трансформисани систем безбедности ипак морао бити постављен на другачијим темељима и имао је упориште у совјетском моделу, као и уосталом остали сегменти друштвеног, политичког, привредног живота Друге Југославије, поготово до 1948. године. Идеолошка концепција тадашње државе, која је почивала на Комунистичкој партији Југославије, односно после 1952. Савезу комуниста Југославије, подразумевала је чврсту контролу, у којој је јако важну улогу играла служба безбедности. Наравно, не можемо тај такав друштвени систем посматрати кроз призму тоталитарних као што су били онај у Совјетском Савезу под Јосифом Стаљином (нарочито током тридесетих година), Хитлеровој Немачкој, Мусолинијевој Италији, па чак и тадашњем Јапану. У поређењу са њима, па и са другим тоталитарним системима током Хладног рата (румунским, источно-немачким и албанским на првом месту), југословенски није био тако и на тај начин ригидан и затворен. Међутим, велики број унутрашњих непријатеља, као и оних који су емигрирали и наставили са непријатељском пропагандом из иностранства, нарочито у време кризе Информбироа, подразумевали су да службе система безбедности „мач“ држе чврсто, и да и сами имају чврсту контролу. Та контрола имала је отелотворење у једном човеку. Тај један човек представљао је персонификацију гвоздене дисциплине и самопрегорног рада припадника органа безбедности у заштити и очувању виталних вредности тог друштва и те државе. Ми смо кроз овај рад описали два човека као тог истакнутог појединца, обе историјски важне личности за наш народ, два народна хероја – Александра Ранковића и Слободана Пенезића, који су дали изузетно важан допринос у изградњи система

безбедности социјалистичке Југославије. Оно што је важно нагласити и овде, у закључном разматрању, а што смо и кроз сам рад тежили да истакнемо, то је избегавање давања било каквих „политикантских“ оцена њиховог друштвено-политичког рада. Ипак, како се каже да „историја учитељица живота“, ослонили смо се на историјску перспективу и искључиво на тај начин посматрали учинак обојице, онај који је од највећег значаја за тему самог рада.

Са стране посматрано, неко би могао да постави питање због чега се место у овом раду пронашло за Драгишу Павловића, једног од трагичних учесника историјске Осме седнице Централног комитета Савеза комуниста Србије из 1987. године, када он није имао апсолутно никаквих формалних веза са системом безбедности, већ су му функције кроз каријеру биле или привредне или политичке. Одговор лежи у осећају аутора да је важно повући паралелу између Ранковића и Павловића, нагласити њихове сличности, као и сличности између самог Брионског пленума и Осме седнице. Први догађај који је, како смо већ кроз рад имали прилике да истакнемо, био увод у разградњу и децентрализацију не само југословенске службе безбедности, већ и у њену државну децентрализацију која је на крају довела и до њеног коначног распада, и други догађај који је, с ове дистанце и стога имамо право да о томе говоримо, представљао и једну од последњих пропуштених шанси за очување Федерације, или бар миран разлаз, у најмању руку. Заједничка карактеристика – обрачун с једним човеком (и неколицином других пројектованих као њихових истомишљеника и савезника). Иако је постојала првобитна идеја да се у својству што прецизнијег истраживања обаве и разговори са неким од непосредних учесника Осме седнице и актуелним научним радницима (из очигледних их разлога нећемо именовати), од те се идеје одустало, али остаје као предлог колегама које ће евентуално у будућности разрађивати ово питање, превасходно у домену социологије политике.

Незаобилазна личност тог времена, Јосип Броз Тито, пронашао је места у овом дипломском раду, али је углавном био наменски маргинализован, и једино где је његова улога више објашњена јесте у поглављу пред крај самог рада које се тиче односа који су Александар Ранковић и Слободан Пенезић имали с њим. И мада смо у контексту Слободана Пенезића говорили о миту о „Крцуну“, тежили смо, понављамо, ескивирању митоманије која би се негативно одразила на комплетну слику о раду. Напоследку, трансформација самог система безбедности у једном општем хаосу рата и незнања у којем смо се нашли од 1991/'92. године, вредна је помена и у том циљу дат је краћи приказ стања у том погледу, уз подсећање да је актуелни систем безбедности Републике Србије у доброј мери заснован на темељна успостављеним у СФРЈ.

За крај можемо изразити наду да смо задатку одговорили достојно академског звања и искуства стеченог на Факултету безбедности, и са жељом да и даље постоји интересовање младих колега за ову тему и ову област и да ћемо прошлост користити да из ње извлачимо поуке и учимо како би будућност била перспективнија и безбеднија, а све у циљу општег развоја и стварног напретка.

ЛИТЕРАТУРА

- Божовић, Л. (2004). *Двадесет година на обезбеђењу Тита*. Београд: Цицero.
- Вукмановић, С. (1971). *Револуција која тече*. Књ. 2. Преузето 01. марта, 2020. године, са <http://znaci.net/00003/496.pdf>
- Голдстеин, И., Голдстеин, С. (2018). *Тито*. Нови Сад: Академска књига.
- Грујић, Р. (1989). *Како смо смењени: како и зашто су смењени директори Миодраг Чеперковић – „Југометал комбинат“, Влада Вишињић – „Генекс“, Првослав Раковић – Заводи „Црвена застава“, Владимир Јасић – Еи Ниш, Чедомир Јеленић – Робне куће „Београд“, Влајко Брковић – Ваљаоница Севојно, Марко Шарановић – „Утва“ Панчево, Лазар Лотвин – АМСЈ*. Београд: Привредни преглед.
- Дапчевић, П. (1974). *Мале ратне приче*. Цетиње: Обод.
- Димитријевић, Б. (2020). *Ранковић – други човек*. Београд: Вукотић медиа.
- Друловић, М., Поповић, М., Јечменица, Р., Остојић, Ј., Рашковић, Д. (1965). *Шести новембар 1964. Споменица преминулим револуционарима Слободану Пенезићу Крцу и Светолику Лазаревићу*. Београд: Београдски графички завод.
- Ејдус, Ф. (2012). *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*. Београд: ЈП Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику.
- Зечевић, М. (1994). *Југославија 1918–1992: јужнословенски државни сан и јава*. Београд: Просвета. Београд: БИГЗ.
- Кековић, З., Димитријевић, И. Р. (2017). *Системи безбедности са системом безбедности Републике Србије*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет безбедности.
- Лопушина, М. (2013). *Шпијуни мајке Србије: најзнаменитији тајни агенти*. Нови Сад: Прометеј.
- Марјановић, Б. (2002). *Александар Ранковић Лека*. Београд: Књига-комерц.
- Марјановић, Б. (2009). *Брионска фарса: завера против Леке – хрватско-словеначке врхушке*. Београд: Књига-комерц.
- Марковић, Д., Кржавац, С. (1985). *Политичке кризе у Југославији, књига 1. Зашто су смењивани*. Београд: Партизанска књига – Народна књига.
- Марковић, Ж. В., Рајевац, А. (2018). *Слободан Пенезић Крцун: писма без курира*. Ужице: Историјски архив. Београд: Компанија „Новости“.
- Матић, Б. (1983). *Крцун (Животопис Слободана Пенезића Крцуна)*. Горњи Милановац: Дечје новине.
- Милковић, В. (2016). *Александар Ранковић и дјеловање Управе државне безбједности (УДБ-е) од 1944. до 1966.* Дипломски рад. Осиек: Филозофски факултет.
- Миловановић, Н. (1986). *Кроз тајни архив Удбе, 2*. Београд: Слобода.
- Михаиловић, Д. (1995). *Голи оток*. Књ. 2. Београд: БИГЗ.

- Николић, К. (2016). *Мач револуције – ОЗНА у Југославији 1944–1946*. Београд: Службени гласник.
- Никчевић, Т. (2010). *Голи отоци Јова Капичића*. Београд: В.Б.З.
- Нумић, С. (1989). *Добра земља, лажу: до истине у брионској афери прислушкивања*. Београд: Филип Вишњић.
- Павловић, Д. (1988). *Олако обећана брзина*. Загреб: Глобус.
- Пановић, З. (2018). *Тито: кратки курс*. Београд: Албион боокс. Београд: Дан Граф.
- Радуловић, М. (1965). *Круг се затворио на тремеђи*. Загреб: Епоха.
- Ранковић, А. (1951). *Изабрани говори и чланци 1941–1951*. Београд: Култура.
- Секулић, З. (1989). *Пад и ћутња Александра Ранковића*. Београд: Доситеј.
- Сијић, М. (2015). *Привреда и ванпривреда Крушевца (1944–2014)*. Преузето 04. марта, 2020. године, са <https://pdfslide.net/documents/privreda-i-vanprivreda-krusevca-1944-2014-pdf.html>
- Спасић, Б. (2000). *Ласица која говори: основне претпоставке борбе против тероризма*. Београд: Књига-комерц.
- Стојшић, Ђ. (2014). *Осма седница: Како је Слободан Милошевић победио а Србија историјски изгубила*. Београд: Дан Граф.
- Стратегија националне безбедности Републике Србије („Службени гласник РС“, бр: 94/2019.).
- Штаубрингер, З. (1976). *Титово историјско НЕ стаљинизму*. Београд: Радничка штампа.

Интернет извори:

- <https://i2.wp.com/www.novinar.rs/wp-content/uploads/2020/02/aleksandar-rankovic-480x673-1.jpg?resize=480%2C673&ssl=1>
- <https://ocdn.eu/pulscms-transforms/1/ajMk9lLaHR0cDovL29jZG4uZXUvaW1hZ2VzL3B1bHNjbXMvWlRBNO1EQV8vNWU5MzMzY2I1MDE0YzgwYWM2NjdlMGZmMjhjNzY5ZGYuanBnkZMCzQKAAIEAAQ>
- <https://ocdn.eu/pulscms-transforms/1/oYGk9lLaHR0cDovL29jZG4uZXUvaW1hZ2VzL3B1bHNjbXMvTm1NO1EQV8vN2RjYjdlNTc5NDlmZDUzODEwMWU0ZjQxMzBiZTMxZDUuanBnkZMCzQKAAIEAAQ>
- <https://ocdn.eu/pulscms-transforms/1/wcJk9lLaHR0cDovL29jZG4uZXUvaW1hZ2VzL3B1bHNjbXMvWTJZNO1EQV8vMTY0ZDAxNDlkMzg4YmRlMDE1ZTdkMDZmN2I1ODdkMGYuanBnkZMCzQKAAIEAAQ>
- <https://pulse.rs/wp-content/uploads/2011/03/palovic-dragisa-500x668.jpg>

- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/35/Krcun_Penezi%C4%87_govori_na_sahrani_Bo%C5%A1ka_Buhe%2C_1943.jpg
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Aleksandar_Rankovi%C4%87_na_robiji.jpg
- https://www.kurir.rs/data/images/2017/04/19/22/1163265_predstavljamo-zlocin-ubistvo-terorizam-vladimir_ls.jpg
- <https://www.novosti.rs/upload/images/2018b//10/03n/feljton1.jpg>
- Трибина „Александар Ранковић и Брионски пленум 1966. године – из другог угла” (преузето са <https://www.youtube.com/watch?v=CtiniemRL94>, 03.03.2020, 20:03h)
- Говори да бих те видео – Војин Лукић је 1966. био савезни министар полиције СФРЈ (1990) (преузето са <https://www.youtube.com/watch?v=Xv6b5vjHRq>, 03.03.2020, 00:14h)⁷
- Интернет презентација „Вечерњих новости“, Велика чистка Удбе! (преузето са https://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:387714-Velika-cistka-Udbe, 03.03.2020, 22:07h)
- Интернет презентација „Вечерњих новости“, Жртве времена у коме су живели (преузето са https://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:689041-Zrtve-vremena-u-kome-su-ziveli, 28.02.2020, 22:50h)
- Интернет презентација „Историјата државних специјалних служби и органа за спровођење закона“, ВОЛФ Маркус (преузето са http://shieldandsword.mozohin.ru/soyuznik/DDR/personnel/wolf_m.htm, 04.03.2020, 15.30h)
- Интернет презентација „Историјата државних специјалних служби и органа за спровођење закона“, МИЛКЕ Ерих Фриц Емил (преузето са http://shieldandsword.mozohin.ru/soyuznik/DDR/personnel/mielke_e.htm, 04.03.2020, 15:28h)
- Интернет презентација Znaci.net, Народни хероји Југославије: Стојановић Илије Бранко Крвави (преузето са http://www.znaci.net/00001/10_247.htm, 26.02.2020, 14:50h)
- Интернет презентација Војнобезбедносне агенције, Историјат: IV период – од 23. марта 1955. године до 2. јула 2002. године (преузето са http://www.vba.mod.gov.rs/IV_faza.html, 26.02.2020, 14:00h)
- Осма седница: Рат другова (други део) (преузето са <https://www.youtube.com/watch?v=XMaEhyV3W74>, 04.03.2020, 01:17h)
- Тирилица :: Душан Ступар, 14.02.2011. (преузето са <https://www.youtube.com/watch?v=O3mPLyr8bBE>, 27.02.2020, 22:27h)

⁷ Наслов самог видео снимка је погрешан, будући да Војин Лукић 1966. године није био на функцији Савезног секретара за унутрашње послове СФР Југославије, већ Милан Мишковић.